

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Vindeltrapper af træ i Danmark

N. J. Israelsen

Vindeltrapper af træ i Danmark

Foreningen til gamle Bygningers Bevaring

København 1983

*Udgivet med støtte fra
Fredningsstyrelsen og Fonden for Dansk Bygningskultur.*

Oplag 3000. Udgivet af Foreningen til gamle Bygningers Bevaring. Trykt i offset hos Poul Kristensen, Grafisk Virksomhed, Herning. Fotosats Baskerville: Text Fotosats I/S. Papir: 115 g mat Macoprint. Redaktion: Gunvor Petersen, Nationalmuseet. © N.J. Israelsen. København 1983.
ISBN 87-87546-05-2.

Der rettes hermed en hjertelig tak for den venlighed, jeg overalt har mødt, hos de enkelte godsejere såvel som hos det administrative personale, under mine orienterende besøg på de forskellige slotte, herregårde, museumsbygninger m.m. Undersøgelserne er udført med støtte fra Ny Carlsbergfondet, som bedes modtage min bedste tak. Endvidere rettes en varm tak til cand.mag. Gunvor Petersen for hendes store arbejde med den endelige redigering af bogens tekst.

N. J. Israelsen

INDLEDNING

Middelalderlige trætrapper kendes ikke fra dansk område, hverken i de bevarede træbygninger fra perioden eller i stenbygninger.

I vore middelalderlige kirker findes derimod, allerede fra tiden omkring år 1100, eksempler på murede stentrapper. De kan være udført som ligeløbs-trapper eller som runde vindeltrapper. En af de ældste og tillige bedst bevarede stentrapper ses i vesttårnet på Venge Klosterkirke ved Skanderborg. Trappen starter med to lige løb vinkelret på hinanden. De er opmuret af frådsten og fører op til tårnets anden etage, hvorfra en vindeltrappe fører videre til det øverste stokværk. Vindeltrappens trin dannes af store frådstensblokke, hvis ydre ender er muret ind i tårnmuren, medens de ind mod trappens centrum er hugget rundt om trappens runde, lodrette midterakse. Denne er tildannet af frådsten i ca. 2,1 meter lange stykker med en diameter på ca. 20 cm.¹

Sådanne stentrapper, udført i natursten eller mursten, i form af kombinerede ligeløbstrapper og vindeltrapper eller rene vindeltrapper, udførtes gennem hele middelalderen og er bevaret i stort tal. De fleste af disse trapper findes i kirkerne, men der kendes også eksempler på murede vindeltrapper i slotte og købstadsbygninger fra senmiddelalderen.²

Disse trapper afløstes i 1500-tallet af en anden type vindeltrapper, ligeledes udført i natursten, men trinnet udgøres her af én stor, tilhugget blok, og trappens midterakse dannes af de tilspidsede trinender, der er afrundet ind mod midten.³

Vindeltrapper af træ synes at være en nyere konstruktiv dannelse end stentrapperne. Fra Sverige kendes et tidligt eksempel på en simpel trætrappe, hvor der i en svær træstamme er udhugget trin til fodfæste og på den modstående side profiler til at gribe fat i under opstigningen.⁴ Andre steder har man klaret sig med løse stiger, som kunne trækkes op og hindre uvedkommende i at få adgang til de overliggende etager.

Fra 1500- og 1600-tallet er imidlertid bevaret en del trætrapper i Danmark. Mange af disse fremstår dog nu i mere eller mindre ændret skikkelse. I det følgende skal disse trapper gennemgås nøjere og de ældre konstruktions-træk søges udledt.

Vindeltrapper – eller snegletrapper, som de ofte kaldtes i ældre tid – kan opdeles i flere grupper, alt efter deres konstruktion. Langt den almindeligst forekommende type er spindeltrappen, opbygget omkring den lodrette, gennemgående spindel i trappens midterakse. Spindelen er oftest cylinderformet, men kan undertiden være tilhugget således, at der dannes en spiral eller skruegang, der snor sig op ad spindelen.

Vindeltrappe i frådsten i Venge klosterkirkes vesttårn. Hvert trin er hugget i én stor blok, der er muret ind i tårnvæggen og tildannet rundt om trappens lodrette midterakse – den runde spindel, der ligeledes er hugget i frådsten. Her ses begyndelsen af spindeltrappens løb, der fører fra anden etage og videre op i tårnet. Fot. Poul Pedersen, 1982.

Muret tårntrappe på Spøttrup. Om trapperne på Spøttrup se også s. 16. Fot. 1978.

I den ældste type, *mæglerspindeltrappen*, består spindelen af én gennemgående stolpe – en mægler – hvori trinnenenes tilspidsede ender er tappet. Lidt yngre end mæglerspindeltrapperne synes *spindeltrapperne af svelletypen* at være. Der er her tale om en direkte overførsel af den tidligere omtalte stentrappetype til træ, hvor hvert trin er tilhugget af ét stort tømmerstykke – en svele. I disse trapper dannes spindelen af de afrundede trinender, som er anbragt

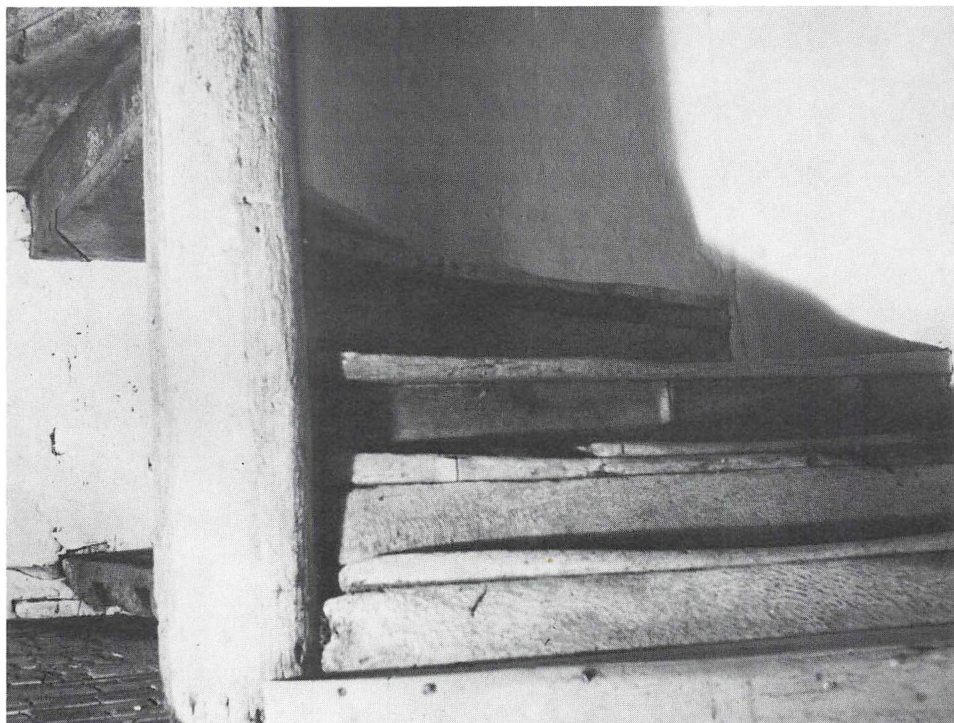

Sandstenstrappe på Koldinghus (se side 53). Fot. 1978.

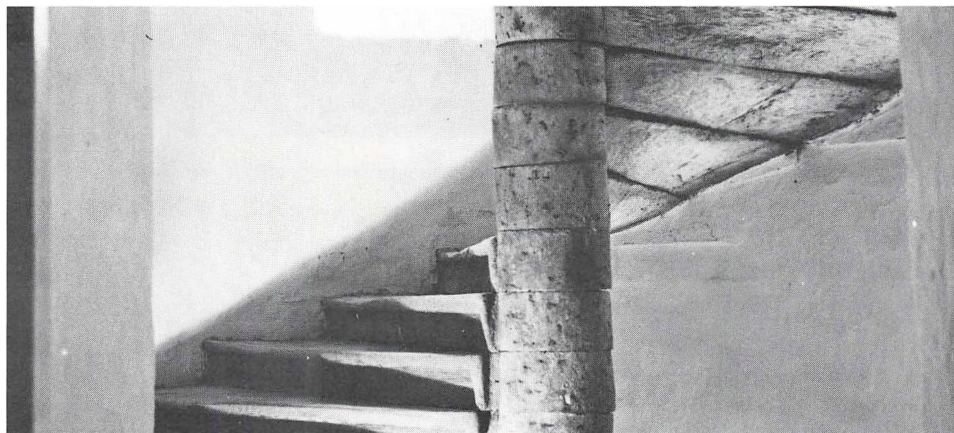
over hinanden, medens trinsvellerne er drejet i forhold til hinanden rundt om trappens midterakse. Medens denne type er almindeligt forekommende i sten, såvel i renæssancetiden som senere, forekommer kun ganske få eksempler i træ.

Trapperne er som regel placeret i en særlig trappebygning eller et trappe-tårn, i et cirkulært eller kantet trapperum. Trapperne er normalt opstillet i takt med tårnets opmuring, således at trinfladerne eller trinsvellerne er indmuret i selve trapperumsvæggen. Undtagelsesvis kan trapperne dog også være opstillet frit i rummet. I disse tilfælde må de ydre trinender da fastgøres til en ydre vange – en bagvange.

En tredje trappetype bør også omtales her, nemlig *vindeltrappen med lysning*. Disse trapper har ingen spindel, men en fri åbning i trappens midterakse. Ind mod denne åbning afgrænses trappen så af en krum forvange, hvori trinnene er fastgjort. I Tyskland og Frankrig havde man helt tilbage i 1300-tallet udviklet stadig dristigere konstruktioner af vindeltrapper i sten. Ved

Mæglerspindeltrappe. Den viste trappe findes på Lerkenfeldt og er nærmere omtalt s. 15f. Fot. 1978.

Svellevindeltrappe. Den her viste trappe er opstillet på herregården Rygaard på Fyn, se nærmere herom s. 49ff. Fot. 1978.

Opsadlet trappe med lysning fra herregården Skovsbo. Trappen er omtalt s. 44f. Fot. 1978.

forskydninger i trinenderne ind mod trappernes lodrette akser havde man opnået stedse større lysninger. Som regel var man dog nødt til at støtte den frie lysning med søjler, således som det ses i den prægtige trappe fra 1470'erne på slottet Albrechtsburg i Meissen.⁵ Trapper med stor rund eller oval lysning og ikke båret oppe af søjler vinder først frem langt senere. Herhjemme kendes disse trapper fra tiden omkring 1800. Men et enkelt enestående eksempel på en langt ældre trappe af denne art kendes fra herregården Overgaard og vil blive omtalt i en ekskurs.

MÆGLERSPINDELTRAPPER

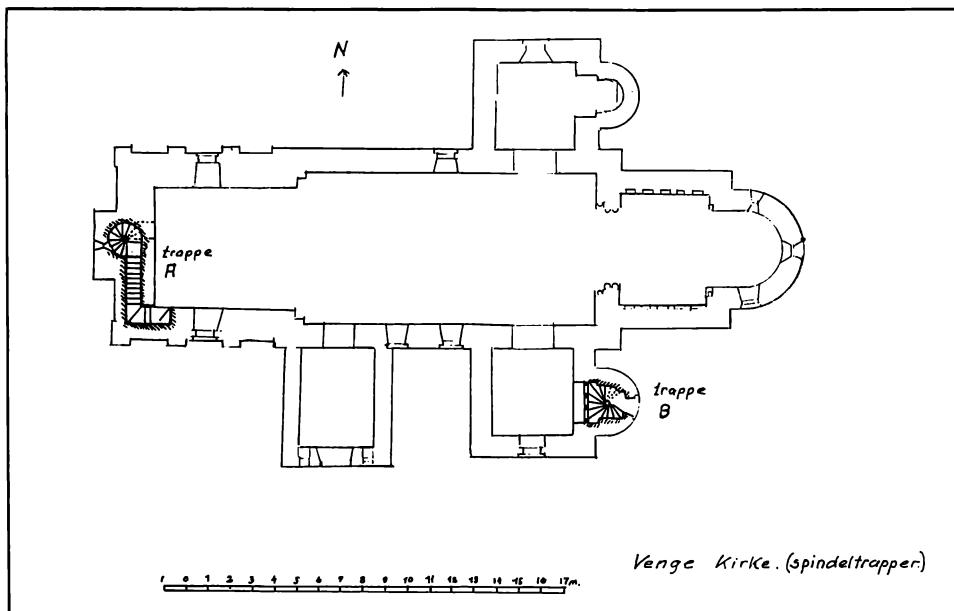
Mæglerspindeltrapperne er opbygget omkring en oftest cylinderformet, gennemløbende træstolpe – mæglerspindelen – som er anbragt lodret midt i trapperummet. I spindelen er trappens trin indtappet. Disse består af de egentlige trinflader samt stødtrin. Trinfladerne er kileformede planker anbragt i vandret plan med den spidse ende indtappet i spindelen og den brede ende indmuret i trapperumsvæggen, idet trappen normalt er opstillet i takt med væggens opmuring. Stødtrinnene er lodret anbragte planker, som lukker mellemrummene mellem trinfladerne. Stødtrinnene er, ligesom trinfladerne, tappet ind i spindelen og muret ind i trapperumsvæggen. Trinfladens tykkelse samt stødtrinnets højde udgør tilsammen trindhøjden, også kaldet stigningen.

Stødtrinnene er trukket lidt tilbage i forhold til det overliggende trins forkant. Denne afstand fra stødtrin til forkant kaldes trinfremspringet. I nyere trapper er trinfremspringet ens i hele trinklængden, som regel omkring 5 cm. På ældre trapper kan fremspringet derimod være ganske betydeligt inde ved spindelen for så at aftage ud mod trapperumsvæggen, hvor det er ganske ubetydeligt. Herved opnås en større trinflade helt inde ved spindelen i de ofte ganske snævre trapper. I nyere trapper er stødtrinnene sømmet ind i det underliggende trins bagkant, medens de ved det overliggende trin styres af en stødtrinsliste. Dette er helt i overensstemmelse med de bøger om trappekonstruktioner, der blev publiceret i 1700-tallet.¹ Som det vil ses af den følgende gennemgang af de ældste eksisterende spindeltrapper af denne type, har trapperne imidlertid ikke altid været konstrueret således, idet stødtrinnene i stedet har været skåret imellem de hosliggende trin. Ved reparationer og istandsættelser af de gamle trapper har man, som det vil ses af det følgende, ikke taget hensyn til disse forskelle i konstruktionen, men udført arbejderne i overensstemmelse med den nyere trappetradition.

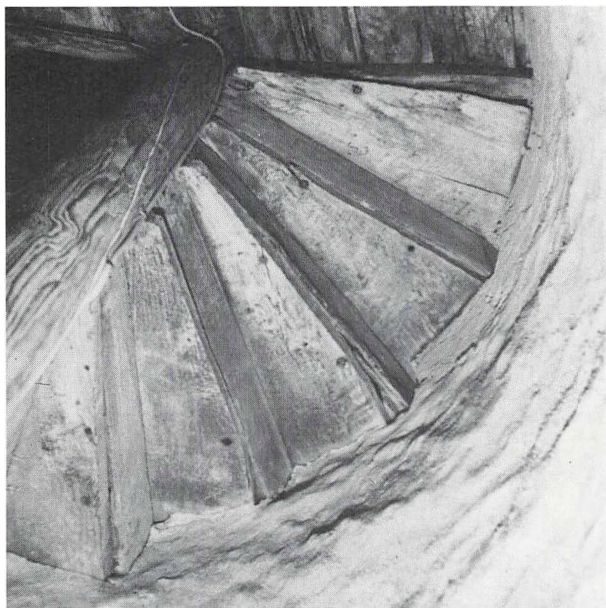
Den vandrette afstand fra trinforkant til trinforkant på det overliggende trin kaldes trappens grund. Det italienske arkitekt Andrea Palladio (1508-85) udgav i 1570 et skelsættende bogværk om arkitektur: *Quattro Libri del Architectura*. Heri behandler han også trapper og fremfører som idealet, at to stigninger plus en grund i et trappeløb tilsammen skal udgøre et mål svarende til 63 cm.

Venge Kirke. Trappen i den søndre korsarm

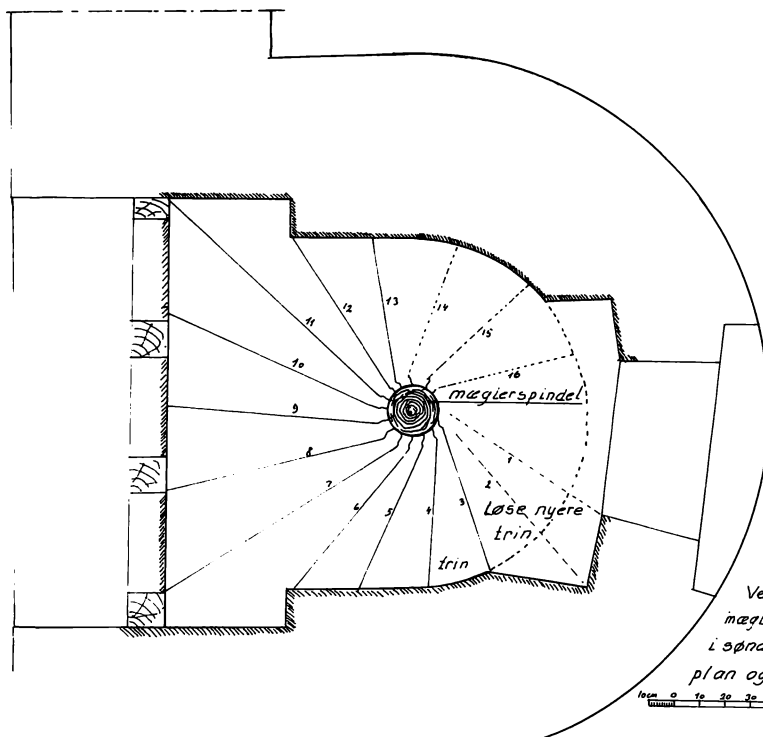
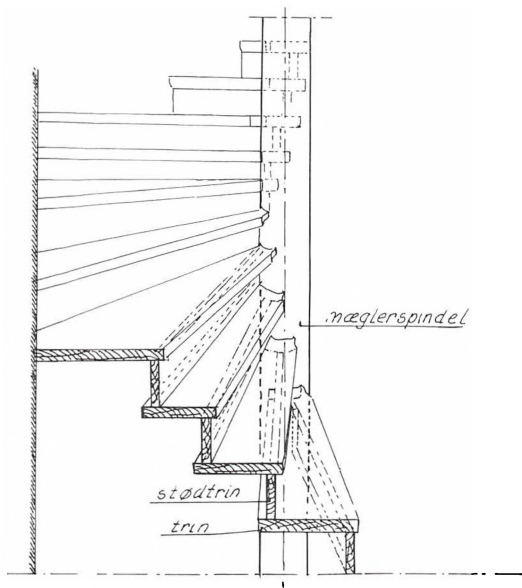
Klosterkirken i Venge rummer – ud over den tidligere omtalte frådstenstrappe – også en spindeltrappe.² Trappen, betegnet B på den viste plan over kirken s. 12, er placeret i den halvrunde apsis ved kirkens søndre korsarm. Apsiden er opdelt fra selve korsarmen ved en skillevæg i egebindingsværk.

Plan over Venge Kirke. Trappen betegnet A er den i indledningen omtalte stentrappe, se s. 5. B betegner den omtalte mægler-spindeltrappe.

Bagsiden af den øverste del af mægler-spindeltrappen i Venge, set nedefra. Det ses, at stødtræne er skåret mellem trinfladerne og fastholdes af dyvler. Fot. 1980.

Venge kirke. Århús amt
mæglerispindeltrappe
i søndre korsarmapsis,
plan og isometrisk opstalt

Trappen går højre om. Trin og stødtrin er tappet ind i spindelen, der har en diameter på omkring 18 cm. I de ca. 4,5 cm tykke egetræstrin er i forkanten ind mod spindelen en flad, karnisformet indskæring, som skal modvirke en udflækning af træet i spindelen. De vandrette kanter på stødtrinnene er skåret mellem over- og undersiden af de hosliggende trin. Trinfremspringet varierer fra op til 10 cm inde ved spindelen til ca. 1,5 cm ude ved trapperumsvæggen. Trappens stigning – trindhøjden – er forholdsvis stor, omkring de 23 cm.

Trappens 20 trin har ikke i alle tilfælde kunnet stråle radiært ud fra spindelen, idet man har lagt vægt på at opnå så brede trinflader som muligt. Mod trapperumsvæggen hviler trinenderne på konsoller, fastgjort til bindingsværkets stolper. Trinenderne er kun overfladisk indpasset i apsismuren, hvilket gør det klart, at trappen er indbygget i et i forvejen eksisterende rum.

Trappen er da også først blevet aktuel i slutningen af 1400-tallet, da korsarmen forhøjedes til en tårnbygning. Skønt de kraftige slidspor på trinnene tyder på en anelig alder, er såvel trappen som den ovenfor omtalte skillevej mellem apsiden og korsarmen imidlertid væsentligt yngre end denne forhøjelse. Såvel bindingsværkets stolper som trappens trin er ved en dendrokronologisk undersøgelse dateret til 1645.³ At trappens konstruktionsdetaller imidlertid er betinget af ældre traditioner, vil fremgå af den følgende gennemgang af nogle trappeanlæg fra 1500-tallet.

Tårntrappen på Lerkenfeldt. Det ses tydeligt, hvorledes trinfremspringet aftager ud mod tårnmuren. Fot. 1978.

Lerkenfeldttrappens bagside.
Stødtrinnene ses også her at være
skåret imellem de hosliggende
trin. Fot. 1978.

Lerkenfeldt

Hovedgården Lerkenfeldt i Vesthimmerland – eller Bonderup som den på daværende tidspunkt hed – blev i 1555 erhvervet af rigsråd Jørgen Lykke, som snart efter lod den endnu stående hovedbygning opføre. Bygningen, der senere er blevet skalmuret, er en bindingsværksbygning i to stokværk med højstolper. På nordsiden, ud mod gården, står et rundt, grundmuret trappetårn – måske det ældste eksisterende trappetårn i Danmark.⁴

Den venstredrejede spindeltrappe er opstillet i takt med opmuringen af trappetårnet, idet trinnenes brede ender er muret ind i tårnvæggen. Trappens enkeltheder minder om trappen i Venge, men det betydeligt større trapperum medfører dog væsentlige afvigelser.

Den kraftige spindel er udført i egetræ og måler ca. 25 cm i diameter. I spindelens topende ses store taphuller efter et bjælkelag, som formentlig har været underlag for gulvet i tårnets gamle vægterloft.

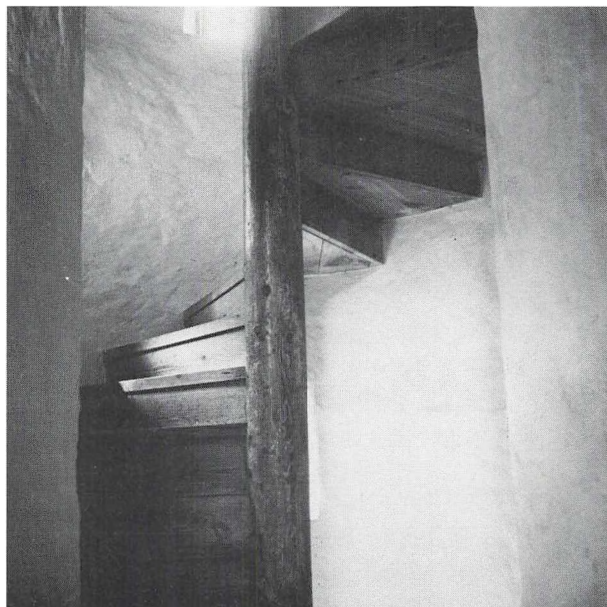
Trinnenes spidsender er tappet ind i spindelen, hvorfra de 1,8 m lange trin med stor regelmæssighed stråler ud mod tårnmuren. Som følge af trappens slette tilstand er stigningen imidlertid meget varierende. Ligesom i Venge er stødtrinnene skåret imellem trinnene, og trinfremspringet er aftagende ud mod tårnmuren.

Trappen er i dag i en meget dårlig stand. Da det formentlig er den ældste trappe i sin art i Danmark, burde der snarest gøres en indsats for at redde den. Det er imidlertid vigtigt, at dette gøres, således at de oprindelige enkeltheder bevares og ikke efter nyere konstruktionsprincipper som i de nedenfor omtalte tilfælde, hvor stødtrinnene er påsømmet det underliggende trins bagkant.

Spøttrup

På herregården Spøttrup ved Skive lod rigsråd Henrik Below i 1500-tallets sidste trediedel to trappetårne opføre inde i den gamle borggård. I det ene – kvadratiske – tårn findes en muret trappe, afbildet s. 7, medens der i det andet tårn, der er rundt, er anlagt en spindeltrappe af træ.

Af sidstnævnte er imidlertid kun selve spindelen bevaret, idet den stærkt nedslidte trappe fornyedes i 1938. Spindelen løber igennem helt op til tårnets murkrone og understøtter spirets krydskonstruktion. I spindelen ses de udlusede huller, hvor den gamle trappes trinender samt stødtrinnene var tappet ind. Det fremgår heraf, at stødtrinnene, ganske som i Venge og på Lerkenfeldt, var skåret imellem trinnene, medens den nye trappe har stødtrin, der på moderne vis er sømmet ind i bagkanten på trinnene.

Trappen på Spøttrup. Kun spindelen er bevaret af den oprindelige trappe. Ved fornyelsen af trin og stødtrin i 1938 udførtes disse efter nyere principper. Det ses således, at trinfremspringet er ens i hele trinnets længde, og at stødtrinnene er sømmet ind i bagkanten på det underliggende trin. Fot. 1978.

Tårntrappen på Mariager Kloster set fra første sal. Det nye gelænder, som ved trappens istandsættelse i 1891 blev opsat ved den nederste del af trappen, ender her. Stødrinnene ses at være skåret mellem trinfladerne. Fot. 1978.

Mariager Kloster

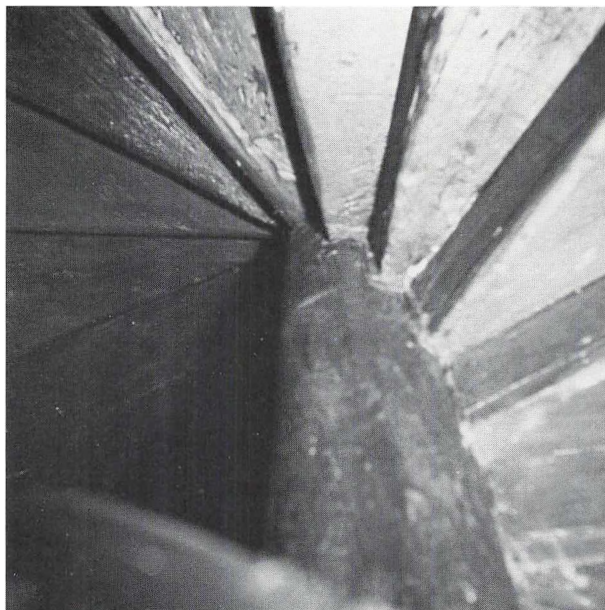
Af det gamle Birgittinerkloster i Mariager er, udover klosterkirken, kun en enkelt bygning bevaret. På dennes sydside findes et ottekantet trappetårn med en højregående spindeltrappe.

Den bevarede bygning udgjorde oprindelig en del af et stort klosteranlæg, opført i perioden 1460-80. Trappetårnet er imidlertid en nyere tilføjelse – det er ikke opført i forbandt med bygningens mure, og flere vinduesåbninger er tilmuret ved tårnets opførelse.⁵ Sandsynligvis er tårnet kommet til ved midten af 1500-tallet, opført af rigsråd Jørgen Lykke, der i 1548 havde fået klosteret i forlening.⁶

Selve trapperummet, der ligesom tårnet er ottekantet, har omtrent de samme dimensioner som trapperummet på Jørgen Lykkes Lerkenfeldt. Trappen har da også oprindelig været udformet på lignende måde.

I en brandtaksation af klosterets bygninger, foretaget i 1796, beskrives trappetårnet således: »Paa Søndre Side af forbemeldte længe er anbragt et Taarn af Grundmur paa fem Etager hvorudi er opført en Snejletrappe af Eeg til Indgang og videre Opgang til 2den Etage og til Loftet. I samme øverste Etage er anbragt et Duehus. Dette Taarn ansættes til Værdi af 500 Rdr.«⁷

Ved en hovedistandsættelse af bygningen, som påbegyndtes i 1891 – på et tidspunkt hvor klosterets øvrige bygninger forlængst var nedrevet – ændre-

Mariager Kloster. Trappens underside set fra stueetagen op langs spindelen. Her ses en del stødtrin at være fornyede ved istandsættelsen i 1891; disse stødtrin er sømmet på det underliggende trins bagkant. Fot. 1978.

des trappen på flere punkter. Den svære spindel fornyedes for det nederste partis vedkommende, medens den øvre del af den gamle egspindel stadig er intakt. Adskillige trin fornyedes helt, medens andre blev afhøvlet og overtrukket med mørk fernis. Fra stuen op til anden etage er trappen forsynet med et nyere gelænder.

Hvor trappen ikke er helt fornyet ses, at stødtrinnene, som på de tidligere omtalte trapper, er skåret mellem trinfladerne. Trappens stigning varierer mellem 17 og 19 cm, medens grunden – dvs. trappetrinnes bredde fra forkant til forkant – midt i trappeløbet er ca. 39 cm. De ca. 170 cm lange trin er tappet ind i spindelen; for at modvirke en udflækning af denne er der skåret et skråt snit ind i trinforkanterne helt inde ved spindelen.

Den ovenfor omtalte taksationsforretning fra 1796 omtaler yderligere et trappetårn med en »snejletrappe« af egetræ. Tårnet var to etager højt og stod ved sydgavlen af klosterbygningernes 21 fag lange, grundmurede østfløj. Også dette trappetårn må antages at være opført af Jørgen Lykke.

Sønderborg Slot

Af de ni vindeltrapper, der, ifølge en opmåling fra 1708, fandtes på Sønderborg Slot, er i dag kun en enkelt bevaret i sin helhed. De andre er enten sløjfet eller erstattet af nye stentrapper.⁸ Anvendelsen som kaserne – fra 1852

Trappen i kapellet på Sønderborg Slot set ovenfra. Til venstre ses den omtalte panelvæg. Det bemærkes, hvorledes trinforkanterne er afrundet med et buesnit ind mod spindelen. Herved opnås den størst mulige trinflade inde ved spindelen, samtidig med at trinernes tap står vinkelret på tangenten til spindelen, hvor de er tappet ind i denne. Fot. 1978.

dansk kaserne og efter 1864 tysk – var en hård belastning for slottet, men også tidligere var der foretaget adskillige ombygninger.

Den intakte trappe findes i det enestående smukke slotskapel, som Chr. III's enke, dronning Dorothea i 1570'erne lod indrette i slottets nordfløj. Det er en lille spindeltrappe, der i kappellets nordvestre hjørne fører op til det omløbende, søjlebårne galleri.⁹ Trapperummet begrænses til de to sider af slottets nordre ringmur og kappellets vestvæg, til de to resterende sider af panelvægge i egetræ. Indridsede navne og initialer godtgør, at trappen i al fald må være opstillet før 1600. Her ses navne som Sehested og Sandberg, adelsmænd som har opholdt sig ved det hertugelige hof, men også hofbetjente som den Jørgen Lachay, der i 1634 indridsede sit navn i vægpanelet.

Trapperummet er kvadratisk, men den kun 13 cm tykke fyrretræsspindel er placeret skævt i rummet. Trappen går venstre om og har en stigning på 16-17 cm. I en afstand af 50 cm fra spindelens omkreds er trappens grund ca. 29 cm. I sin opbygning følger trappen således klart den italienske renæssancearkitekt Andrea Palladios regel, at to stigninger og en grund tilsammen skal udgøre 63 cm. Trinnene er ca. 3 cm tykke og har et fremspring på ca. 5 cm. Inde ved spindelen har trinforkanterne et fint skåret buesnit, således at trinnets tap står vinkelret på tangenten til spindeloverfladen. Stødtrinnene er skåret mellem trinfladerne og med to skrå snit tappet ind i spindelen.

Sønderborg Slot. Detalje af trappen i tårnet ved sydfløjen. I den originale spindel ses tydeligt taphullerne efter de oprindelige trinender og foran disse dyvlerne, der har holdt trappen sammen. Fot. Nationalmuseet 1970.

Trinenderne har oprindelig været muret ind i slottets nordmur, men er nu hugget fri for at frilægge en middelalderlig vægtergang.

Trappen er meget slidt, og flere af de gamle trin er udskiftet med nye af meget lyst fyrretræ. En istandsættelse af trappen og det smukt udførte panelværk er stærkt tiltrængt.

Det ottekantede trappetårn ved nordsiden af slottets sydføj rummer en spindeltrappe, der stammer fra 1560'erne.¹⁰ Af den originale trappe er imidlertid nu kun spindelen tilbage, resten er helt fornyet. Trappens trin har også tidligere været skiftet ud. På et par fotografier, optaget for Nationalmuseet i forbindelse med den store istandsættelse af slottet i 1960'erne, ses den da meget sammenflikkede trappe.¹¹

Spindelen er udført i egetræ med en diameter på omkring 25 cm. I spindelen ses taphuller efter de oprindelige, ikke mindre end 9 cm tykke,

trin. Stødtrinnene har været ca. 2 cm tykke, og det ses, hvorledes de har været skåret imellem trinnenes over- og underside. Midt for de gamle indstemmede hullers forkanter ses de iborede dyvler, som tjente til at holde trinenderne på plads i spindelen og derved holdt trappen sammen. Trappen har haft en stigning på ca. 17 cm.

I slottets kælder opbevares nogle gamle trin fra en spindeltrappe. Trinlængden på 1,5 m godtgør imidlertid, at de må stamme fra en anden og mindre, nu helt fornyet trappe, som er indbygget i slottets sydøstre hjørne.

Den smukkeste af trapperne, en spindeltrappe af svelletypen med en smukt skåret skruespindel, kendes i dag kun fra en tegning af maleren Otto Bache.¹²

Brundlund Slot

På det meget smukt beliggende Brundlund Slot umiddelbart syd for Åbenrå findes ligeledes et par gamle spindeltrapper.

Hovedtrappen findes i det ottekantede tårn ved slotsbygningens sydvestre hjørne – et tårn, der sikkert har stået der siden slottets opførelse i slutningen af 1500-tallet. Tårnets fremtræden i dag er resultatet af den hovedstandsættelse af slottet som helhed, der foretoges i årene 1804-07 under tilsyn af arkitekt C. F. Hansen. Ved den lejlighed blev tårnet nedtaget, således at der

Hovedtrappen på Brundlund set fra første sal. Trinfladerne er belagt med linoleum. Trappens fremspring er ens i hele trinnets bredde. Ud mod væggen er trinenderne fastgjort i en bagvange, der følger tårnets ottekantede grundrids og samles i hjørnerne ved mæglerstykker. Fot. 1978.

kun stod 4 meter tilbage over terræn.¹³ Trappen må være helt fornyet på dette tidspunkt, idet den svære spindel ikke viser spor af ældre indstemninger fra trin og stødtrin.

De ca. 3 cm tykke trin er belagt med linoleum. Trappen er bemærkelsesværdig, idet den er opbygget med en bagvange, der i sin linieføring følger trapperummets ottekantede grundrids. De enkelte vangestykker er i hjørnerne samlet ved et højt mæglerstykke, som er afsluttet oppe under den smukt profilerede håndliste. Et svært profileret dækbræt er skåret imellem mæglerstykkerne; heri er de kantstillede og kvadratiske balustre nedtappet. Trappens stødtrin er på nyere vis sømmet ind i de underliggende trins bagkant, medens overkanten er notet ind i den overliggende trinflade og stødtrinslisten dermed overflødiggjort. Stødtrinnenenes skråt affasede ender er tappet ind i spindelen.

Denne smukt vedligeholdte trappe er et interessant eksempel på, hvorledes man i empiretiden løste problemet at indbygge en spindeltrappe i et eksisterende ottekantet trapperum.

Da C. F. Hansen i 1806-08 opførte den bemærkelsesværdige runde villa, Philosophenweg 18 i Altona for kommerceintendant A. F. Gebauer, placerede han husets trappe helt ude mod ydermuren. Denne ovale vindeltrappe, med en smukt tildannet krum forvange og med trinnes ydre ende muret ind i trapperumsvæggen, viser, hvorledes C. F. Hansen mestrede denne vanskelige trappeform.¹⁴

Den anden trappe på Brundlund består egentlig af to trapper, som er stillet oven på hinanden. Det nederste parti af trappen, fra stuen op til førstesalen, må være af betydelig ælde. Den venstregående trappe omfatter 25 trin, der på oversiden er dækket af linoleum. Stødtrinnene er skåret mellem trinfladerne, og på trappens bagside ses, hvorledes trin og stødtrin er stemmet ind i den 22 cm tykke, runde spindel. Trappen er udvendig beklædt med et øjensynligt meget gammelt panelværk af svære brædder, hvori trinnes ydre ender er fastgjorte. Denne beklædning er afskåret i højde med trappens ydre trinflugt.

Trappens placering er imidlertid ændret ved C. F. Hansens istandsættelse. Af arkitekt Lauritz de Thuras tegning i »Den danske Vitruvius« fra 1749, hvor slottets grundplan er vist, fremgår det, at spindeltrappen var fritstående med trappehullet omgivet af et rækværk.¹⁵ På C. F. Hansens tegning til ombygningen fra 1804 er trappen, som i dag, trukket helt op mod slottets nordgavl og placeret op mod det nordvestre hjørnetårn.¹⁶

Fra første sal er trappen helt fornyet i 1804-07. Spindelen er med en tilpasning nu indskrænket til en diameter på 19 cm. Trappen afsluttes på anden sal, og dette nye afsnit er omtrent udført som slottets hovedtrappe.

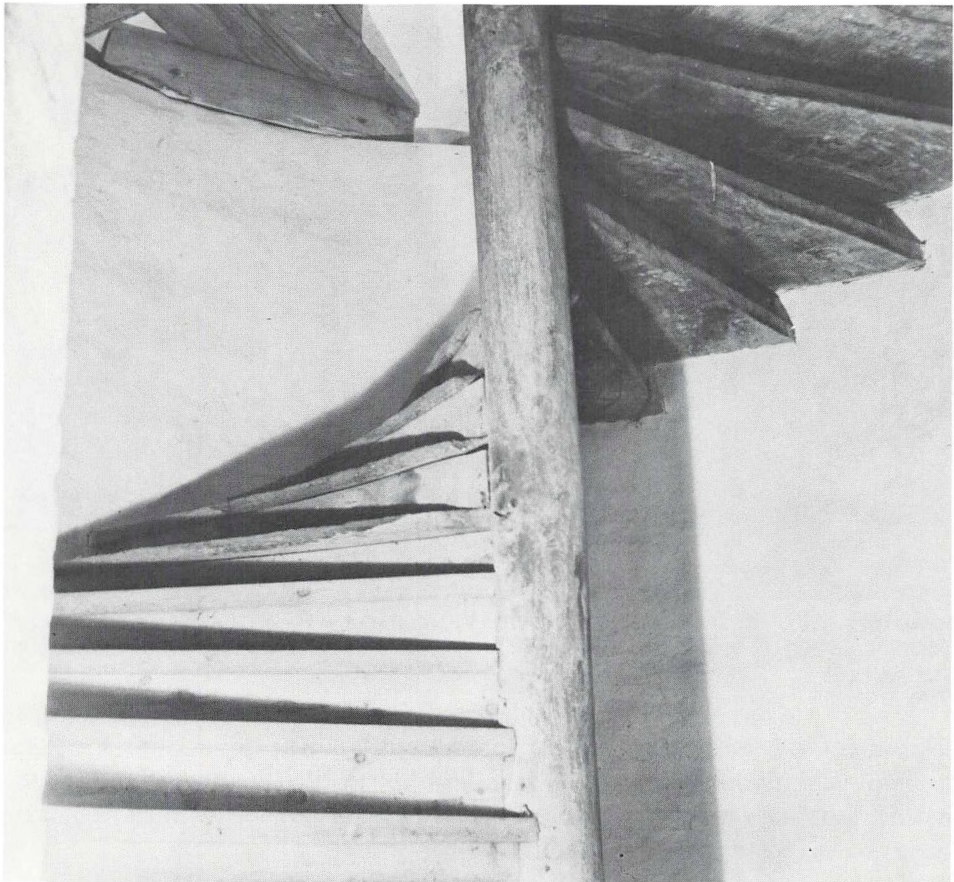
Til venstre ses det nederste og ældste afsnit af trappen ved nordgavlen på Brundlund. Trinfladerne er dækket af linoleum. Ud mod væggen er trinenderne fastgjort til et bræddepanel. Bemærk overgangen fra den tykke spindel i denne del af trappen til den spinklere spindel, der hører til det øverste og nyere trappeløb. Billedet til højre viser trappen set fra 2. sal. Her ses også de krumme bagvangestykker og gelænderet med den ujævnt forløbende håndliste, bestående af krumme stykker samlet ved de høje mæglerstykker. Fot. 1978.

Bagvangestykkerne er rundskåret og, ligesom i hovedtrappen, skåret mellem de lodrette høje mæglerstykker. Man kan, ud fra de lidt ujævnt forløbende håndlistestykker, klart fornemme, at dette vanskelige arbejde har forvoldt de gode Åbenråhåndværkere adskillige kvaler.

Ørbæklunde

Den smukke og velbevarede herreborg Ørbæklunde, sydvest for Nyborg, har ved hovedbygningens sydfacade et ottekantet trappetårn, som delvis er indfældet i hovedbygningen. Tårnet er forsynet med et smukt etagespir, som sammen med de fine svungne gavle udgør højrenæssancens tilskud til den karakteristiske herreborgstype fra 1500-tallets midte, som den kendes fra Hesselagergaard og Rygaard.¹⁷ Den fine spindeltrappe i sandsten, som er opstillet i tårnet, er også et udtryk for højrenæssancen og hører naturligt med i den bygning, som Niels Friis og hans hustru Vibeke Gyldenstjerne lod opføre i 1593.

Sandstenstrappen er opstillet i et trapperum, der måler 3,5 m i diameter, og trappen afsluttes i højde med halvstokværkets gulv. Forbindelsen herfra til det øverste loft er formidlet ved en spindeltrappe i egetræ, der fortsætter sandstenstrappens højredrejede forløb. Den 23 cm tykke spindel holdes fast

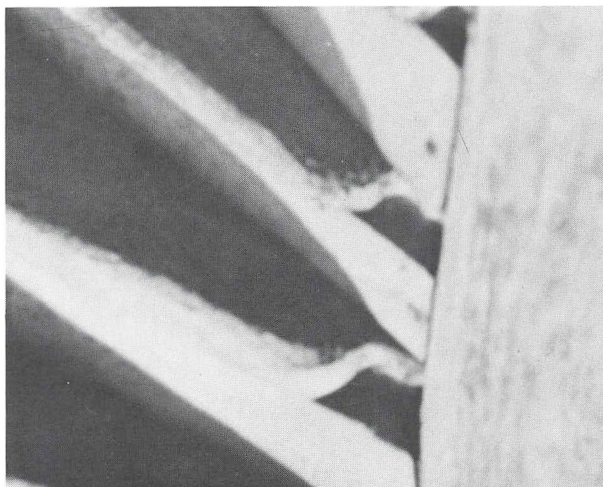

Trappen på Ørbæklunde. De nederste trin er fornyet, men længere oppe ses de gamle, afrundede trinforkanter med karnissnit ind mod spindelen. Øverst, hvor trappen drejer, således at undersiden bliver synlig, ses, at stødtrinnene er skåret mellem trinfladerne, og at det underliggende trins bagkant springer et stykke frem fra stødtrinnets bagside. Fot. 1978.

til sandstenstrappens glatte skruespindel ved hjælp af en svær smedejernsring. Trappens 16 trin har en uregelmæssig stigning, svingende mellem 16 og 21 cm. Trappens grund er, på midten af de 160-170 cm lange trin, 23 cm. Hvor trinfladerne forsvinder ind i trapperummets væg, har de en bredde på ca. 64 cm.

Den nederste del af trappen har i dag nyere fyrretræstrin, men højere oppe ses trappen i sin oprindelige udformning. Trinforkanterne er svagt afrundede og har ind mod spindelen en karnisformet indskæring, medens resten af den

Trappen på Ørbæklunde. Detaille af trinfor kanter med de karnisformede indskæringer ved indtappingen i spindelen. Fot. 1978.

spidse trinende som en tap er stemmet ind i spindelens rundflade. Trinfremspringet er næsten ens i hele trinlængden. Stødtrinnene er skåret imellem trinfladerne og ligger an mod spindelen med en lodret smig – nogle af stødtrinnene er dog tappet ind i spindelen. På trappens underside ses, at trinnenes bagkant springer ca. 7 cm frem fra stødtrinnenes bagside.¹⁸

Esrum Kloster

Til den bevarede længe af det store cistercienserkloster i Esrum, en anselig toetages bygning, lod Frederik II i 1560'erne føje en udbygning med trappe. Trappen er en spindeltrappe, som i tre løb omkring en 20 cm tyk spindel fører op til husets loftetage, hvor det gamle tagværk af eg står smukt bevaret. Det første løb på 12 trin fører fra klostergården op til bygningens første sal. Det næste løb på 14 trin fører til anden sal, og det sidste løb til loftet omfatter 15 trin. På hvert trins underside er indhugget romertal i en fortløbende række inden for hvert trappeløb.

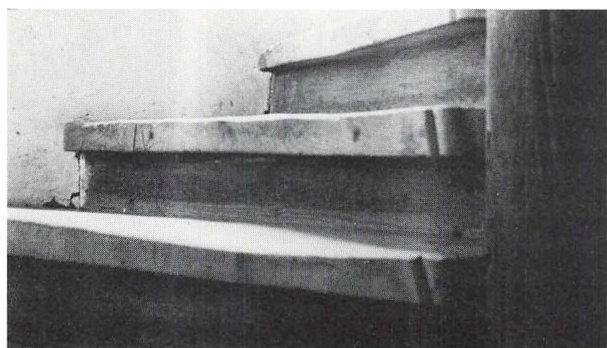
De ikke mindre end 7 cm tykke egetræstrin er muret ind i trapperummets retkantede vægge. De stærkt nedslidte forkanter er udbedrede med nedfaldede egelister. Ind mod spindelen har trinforkanterne et smukt udsvejfet karnissnit, som helt inde ved spindelens runding står omtrent vinkelret på tangentlinien, hvorved en udflækning af spindelen undgås. For at markere en opadstigende skruelinie har karnissnittet en svag hældning i forhold til

Trappen på Esrum Kloster. Trappens underside set op langs spindelen. De nyere stødtrin er sømmet på de underliggende trinbagkanter. På trinfladernes underside ses mærkning med romertal. I spindelen ses, bag stødtrinnene, en række dyvler, der har holdt de oprindelige stødtrin på plads. Fot. 1978.

lodlinien – en tømrertechnisk finesse, som kendetegner de sjællandske trapper. Trinlængden varierer mellem 118 og 160 cm. Tilsvarende forskelle kan iagttages ved de enkelte trins bredde ude ved trapperummets vægge, en naturlig følge af det rektangulære trapperum.

Stødtrinnene er af fyr og på nyere vis sømmet ind i trinbagkanterne. Stødtrinnenes udførelse med et karnisprofil antyder da også, at de er indbygget i trappen ved de istandsættelsesarbejder, som foretoges på bygningerne i 1733.¹⁹ I spindelen ses hele vejen op, bag de nuværende stødtrin,

Detaille af Esrumtrappen. Trin-fremspringet aftager ud mod trapperumsvæggen. Ind mod spindelen bemærkes karnissnit-tet, der skræner let udad i forhold til spindelen. Fot. 1978.

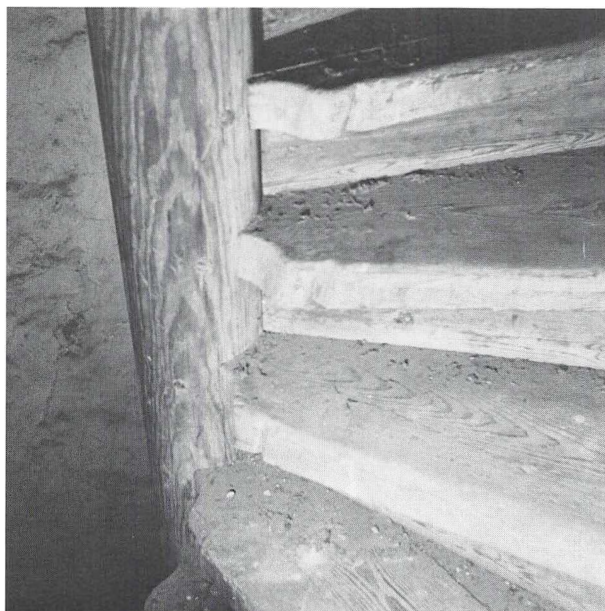
Esrumtrappens øverste del, set oppefra. Det ses, hvorledes det på fotografiet nederst s. 26 viste karnissnit drejer sig op langs spindelen. Fot. 1978.

en række trædyvler, der må have tjent til at holde de ældre stødtrin på plads. Disse oprindelige stødtrin har antagelig, her som andetsteds, været skåret mellem trinfladerne.²⁰

Kronborg

Mellem de mange spindeltrapper på Kronborg findes, indbygget i hjørnet mellem slottets nord- og østfløj, et tårn, der rummer rester af en gammel sandstenstrappe. Trappen udførtes i 1581, den havde oprindelig slottets fulde højde og bestod af 111 sandstenstrin. Under svenskernes angreb på Kronborg i 1658 ramte en bombe tårnet, og trappen styrtede ned, således at kun det nederste løb til første sal er bevaret i dag.²¹ Herfra fortsætter trappen nu som en højregående spindeltrappe i egetræ. Trapperummet er cirkulært med en diameter på ca. 3 m, medens spindelen har en diameter på 23 cm. Trappens stigning er 22 cm, medens grunden i en afstand af 50 cm fra spindelen er 27 cm. Egetræstrinnene er 6 cm tykke og har et fremspring på 7 cm. Stødrinnene er på nyere vis sømmet ind i trinbagkanterne og fastholdes i øvrigt af stødtrinslister. Den nøgternt udførte trappe bærer ikke præg af århundreders slid, og dens konstruktion antyder da også, at den må være opstillet under de store istandsættelsesarbejder, der foregik på Kronborg i årene 1926-32.

Gammel spindeltrappe i ydermuren mod vest på Kronborg. I trinforkanterne ses det skrånende karnissnit, svarende til indsnittet i Esumtrappens trinforkanter. Fot. 1978.

Herudover findes der i slottets vestlige ydermur, der vel tillige er det middelalderlige slot Krogens ydre ringmur, et par ganske små spindeltrapper. Den nordlige af disse er af mursten og går fra stueetagen op til loftet. Den anden trappe, der er udført i fyrretræ, findes omtrent midt i muren, hvor den danner en ret upåagtet forbindelse mellem slottets øverste etage og loftet.²² De to trapper har vel oprindeligt haft den funktion at skabe en bekvem opgang til vægtergangen ud mod voldgraven. I deres grundidé kan disse trapper vel stamme fra 1580'erne.

Fyrretræstrappen er opstillet i et cirkulært trapperum med en diameter på kun 1,8 m. Trappen går venstre om den 21 cm tykke spindel og har en stigning på omkring 21 cm. De 8 cm tykke trin er muret ind i trapperumsvæggen. Trinforkanternes få slidspor antyder, at trappen kun sjældent har været brugt. Ind mod spindelen er forkanterne udført med et fint karnissnit, som leder tanken hen på den tidligere omtalte trappe i Esum. Buesnittet danner også her en smig med spindelen, således at man fornemmer en skruelinie op langs denne. Stødtrinnene er af ganske lyst og ungt fyrretræ, og deres profilhøvede kant er sømmet ind i det underliggende trins bagkant. Umiddelbart før karnissnittet er trinfremspringet ca. 12 cm, medens det ude ved trapperumsvæggen kun er på 3 cm. Herved opnås en behageligere trinbredde inde ved spindelen, som man støtter sig til, når man går op ad trappen. Flere af trinnene er fornyet så sent som i 1958.

Tirsbæk

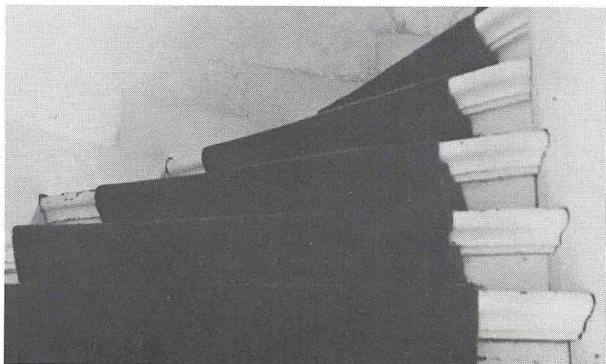
Den overordentligt smukt beliggende hovedbygning til herregården Tirsbæk lige uden for Vejle er opført af Ivar Lunge, der ejede Tirsbæk fra 1540 til sin død i 1587. Byggeriet afsluttedes med opførelsen af det firkantede trappetårn i hjørnet mellem vestfløjen og den lidt ældre nordfløj. Tårnet kan dateres ved hjælp af en sandstenstavle over indgangsdøren, hvorpå byggeåret 1577 er anført sammen med Ivar Lunges og hans to hustruers navnetræk og våben.

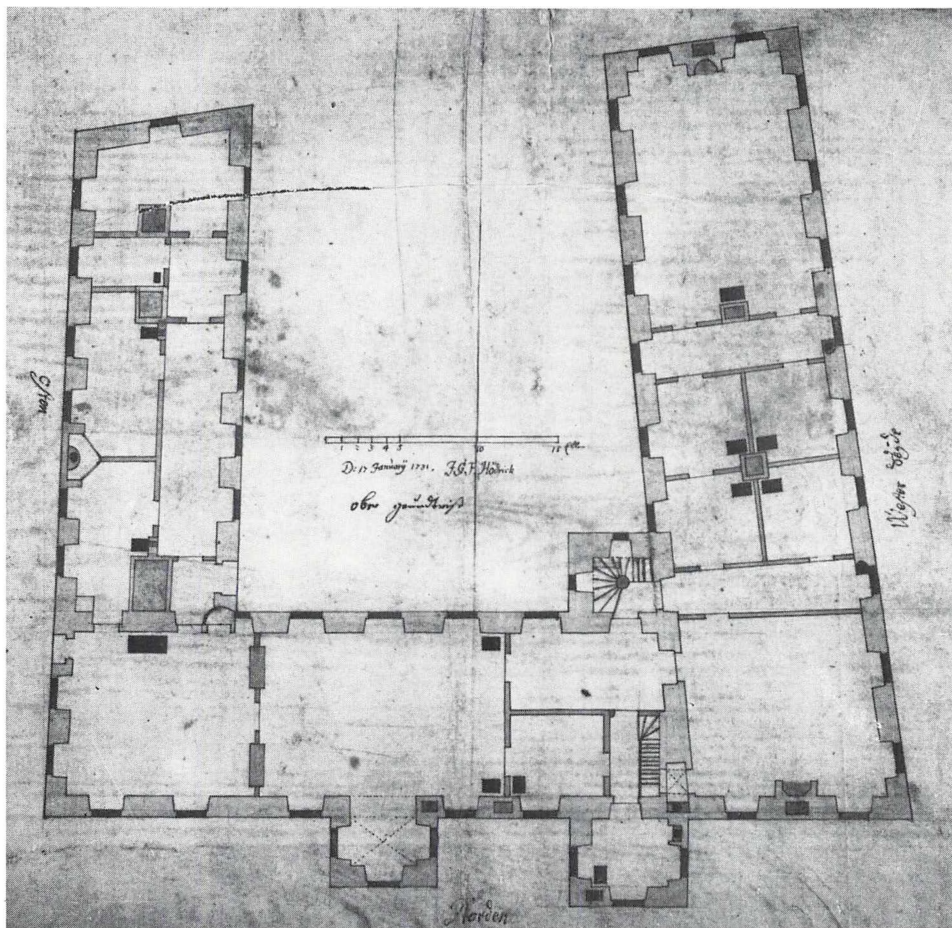
I det cirkulære trapperum er opstillet en spindeltrappe af fyrretræ. De regelmæssige trin er i den spidse ende tappet ind i spindelen, og trinnenes karnisformede forkanter har her en bøjning ind mod spindelen. I den modsatte ende er trinnene muret ind i tårnmurens runding. Stødtrinnene er på moderne vis sømmet ind i de underliggende trins bagkanter og styres af stødtrinslister. Det er da heller ikke den gamle trappe fra Ivar Lunges tid, idet tårnet er ombygget flere gange siden.

En smuk opmålingstegning af hovedbygningens førstesalsplan blev i 1731 udført af den saksiske murermester Johan Gottfried Hödrich, der på denne tid udførte forskellige arbejder for Tirsbæks daværende ejer, Niels Linde. Planen viser trappen i dens oprindelige udformning i det da firkantede trapperum. Trappen gik højre om, og spindelen havde en diameter på mere end 60 cm, hvilket klart markerer, at der er tale om en trappe af mursten.

På ældre prospekter af Tirsbæk ses trappetårnet med et pyramidespir. Men i første udgave af Traps Danmark fra 1859 er spiret væk, og tårnet afsluttes med en kreneleret murkrone.²³ Denne ændring af det gamle tårn synes, ifølge brandforsikringsarkivalierne, at være foretaget for baron Chr. U. M. Brockdorff, der ejede Tirsbæk i perioden 1841-1861. Den nuværende trappe synes at være opstillet samtidig med denne ombygning, og det oprindelige kvadratiske trapperum har fået sit runde grundrids ved en udhugning og tilmuring i forbindelse med opstillingen af trappen.²⁴

Trappen på Tirsbæk. Selve trinforkanterne er udført med et karnisformet profil og bøjer en anelse af ind mod spindelen. Under trinforkanterne er anbragt stødtrinslister. Trappen er set fra stueetage. Fot. 1978.

J. G. Hödrichs plan over førstesalen på Tirsbæk, udført 1731. Murermeister J. G. Hödrichs privatarkiv i Landsarkivet for Nørrejylland.

Efter denne ombygning stod tårnet i fem etager, men omkring år 1900 blev det afkortet til tre etager, stadig med en kreneleret murkrone, nu i højde med de tre fløjes tagrygning.²⁵ Således stod tårnet indtil arkitekt Gotfred Tvede for kammerherre Frode Busky Neergaard i 1914 påbegyndte en renovering af Lungernes gamle bygninger. I den udstrækning, det var muligt, fik bygningerne, der en tid havde stået hvide og dækket af et nyere pudslag, deres gamle præg tilbage med de røde munkestensmure. Tårnet blev nu kronet med et smukt lille spir. Tvedes opmålingstegninger fra 1914 viser imidlertid, at trappen ved denne lejlighed stort set forblev uændret.²⁶

Rudbjerggaard

Lidt syd for Nakskov ligger herregården Rudbjerggaard, en knægtbygget bindingsværksbygning i to stokværk, som formentlig er opført omkring år 1600 for Knud Rud. Hertil føjedes et højt, ottekantet trappetårn, der ifølge murankrene kan dateres til 1605. På den nuværende trappes hvilepladser ses hovedbygningens gamle bindingsværk med snitværk i karakteristisk sjællandsk maner.

Den gamle trappe er imidlertid borte, og det nuværende trapperums fint pudsede vægge skjuler ethvert spor af den. I en brandtaksation fra 1857 beskrives tårnet på følgende trøstesløse måde: »Paa Hovedbygningens Facade imod Gaarden er opført et ottekantet grundmuret Taarn af 1 alen muurtykkelse, 7 alen i diameter og 22 alen høj. Foroven paa Taarnet et støbt Jerngelænder og Zinkgulv. Det hele er indrettet til Trappeopgang, hvor Trappen dog er saa forfalden at den maatte anses for værdiløs. Foroven et kammer anvendt til Dueslag. Der er døre til indgang ved hver Etage.« Tårnet blev ved denne lejlighed vurderet til 1500 rbd.

Efter at hovedbygningen i 1869 var blevet forlænget mod nord med fem bindingsværksfag, lod ejeren, jægermester M. F. G. Smith, hovedbygningen omtaksere. Tårnet blev da ansat til 2000 rbd. I 1878 blev bygningen atter

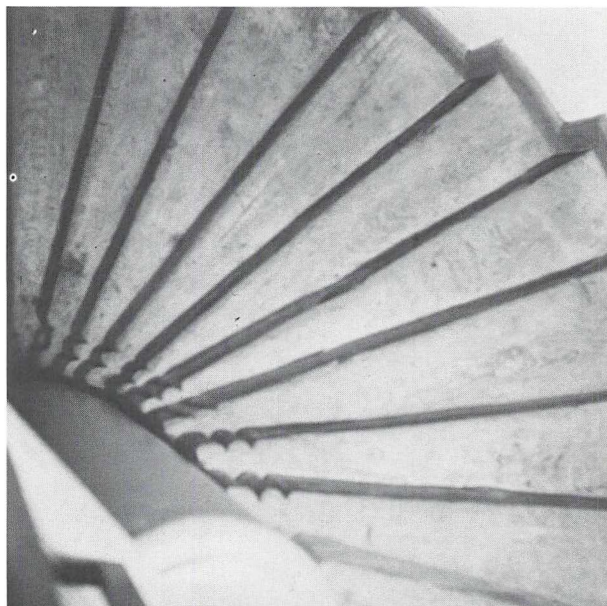
Trappen på Rudbjerggaard. Denne trappe er først opstillet i 1870'erne, men i et ældre trapperum, derfor er trinnene ikke muret ind i væggen, men fastgjort til en bagvange. Fot. 1978.

omvurderet. Danmark var nu overgået til kronkurs, hvilket under uændrede forhold skulle medføre en fordobling af vurderingssummen, for tårnets vedkommende altså 4000 kr. Imidlertid ansattes tårnets værdi nu til ikke mindre end 7000 kr. – en forhøjelse der sandsynliggør, at jægermester Smith har ladet den nye trappe opstille kort før 1878.²⁷

Den nye trappe går venstre om og er udført i fyrretræ. Spindelen, der måler 24 cm i diameter, står afrenset, medens trappen i øvrigt er ferniseret. Trappens stigning er ca. 18 cm og grunden ved trappeløbets midte 24 cm. De regelmæssigt tilspidsede trin er omkring 167 cm lange og tappet ind i spindelen. I den anden ende er trinnene fastgjort til en 6 cm tyk bagvange, sammensat af 60 cm lange kvadrantstykker, som er samlet ved not og en løs fjeder i en 34 cm lang lodsmig. For at lette opstillingen af trappen er bagvangens ydre omkreds gjort lidt mindre end trapperummet. Den herved fremkomne revne er dækket af trælist.

Holckenhavn

Omtrent otte km nordøst for Ørbækklunde ligger den prægtige herregård Holckenhavn eller Ulfeldtsholm, som den benævnes i rigsråd Jacob Ulfeldt den ældres jordebog fra 1588. Et prospekt i jordebogen viser hovedbygningen som et vinkelanlæg i nord og øst med en portbygning i syd, ganske som den var blevet opført af Jacob Ulfeldt seks år tidligere.

Holckenhavn, trappen i tårnet ved portfløjen. Her ses trappens øverste del, hvor de gamle trin stadig er bevaret med deres buede indsnit ved spindelen. Trappens oprindelige fremtræden er dog forstyrret af den nyere, sammenlimede mægler, hvis diameter er større end den gamle spindels. Fot. 1978.

Fru Ellen Marsvin, der havde købt godset i 1616, lod i 1634 hovedanlægget lukke ved opførelsen af en vestfløj. Til portfløjen søjedes samtidig et rundt trappetårn med et ligeledes cirkulært trapperum af en diameter på 2,5 m.²⁸

Trappen, som går højre om, er stærkt fornyet. Den er forsynet med en helt ny spindel, opbygget af sammenlimede, halvrunde stykker med en diameter på 30 cm. I trappens nederste parti er trinnene helt fornyede, men foroven ses nogle af de oprindelige trin. Trappens stigning er ca. 12 cm. Hvert af de gamle trin er udført i en hel egeklods, der altså danner såvel trinflade som stødtrin. Trinnene forsvinder ind i den nyere spindel, uden at det fremgår, hvorledes den oprindelige konstruktion har været. På undersiden er trappen forskallet og pudset, således at der heller ikke der kan udledes noget om den oprindelige udformning. I de gamle trins forkanter ses imidlertid tre buede indsnit tæt inde ved den nye spindel. Disse indsnit er trin for trin lidt forskudt, således at de tilsammen danner en skruelinie, der løber rundt om trappens lodrette akse.

Trappen må i virkeligheden opfattes som en spindeltrappe af svelletypen. Sin nuværende form har den utvivlsomt fået ved arkitekt A. Coldings hovedstandsættelse af bygningen i 1908.

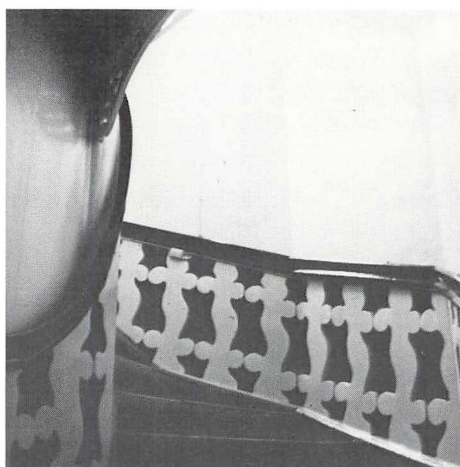
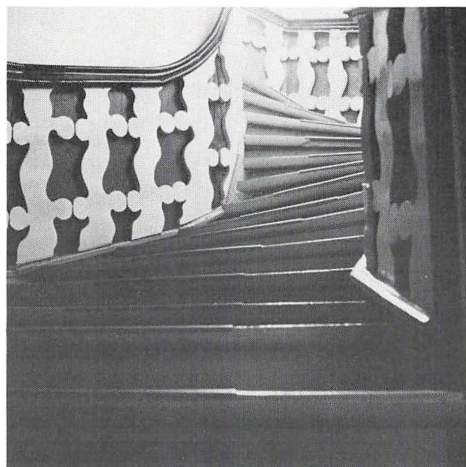
Krabbesholm

Hovedbygningen til herregården Krabbesholm ved Skive er opført ved midten af 1500-tallet af rigsråd Iver Krabbe og hans hustru Magdalene Banner. På bygningens sydside findes et rundt trappetårn med en indvendig diameter på 3,9 m – omtrent samme mål som trapperummet på Lerkenfeldt. Trappetårnet rummer i dag en nyere ligeløbstrappe, men tidligere har her været opstillet en spindeltrappe.

I 1961 lod Nationalmuseets 2. afdeling trappetårnet undersøge nærmere. Herved fandtes i tårnmurens indvendige side udfyldte huller, hvor den oprindelige spindeltrappes trin og stødtrin havde været indmuret. Murhullernes pæne rande vidner tydeligt om, at trappen var opstillet samtidig med tårnets opførelse. I enkelte huller fandtes endnu rester af den gamle trappes trin og stødtrin. Trappens stigning har stort set svaret til stigningen på Lerkenfeldttrappen.²⁹

Porsborg i Ribe

Den fine renæssancegård »Porsborg« på hjørnet af Torvet og Stenbogade i Ribe rummer en spændende gammel trappe. Bebyggelsen består i dag af et 15 fag langt, grundmuret forhus og en dermed-sammenbygget fire fag lang sidelænge mod Stenbogade. En del andre sidelænger og baghuse i bindingsværk er nu forlængst forsvundet. De to tilbageværende bygninger blev opført

Trappen i Porsborg i Ribe. Billedet til venstre viser trappens nederste og helt ændrede del med det særprægede plankerækværk. Til højre ses trappens fortsættelse. Den gamle trappe er her tilpasset den nederste del af trappen. Fot. 1978.

for rådmand Peder Baggese i 1590, efter at en storbrand i 1580 havde raseret væsentlige dele af Ribes gamle bykerne.

I vinklen mellem de to bygninger ses et ottekantet, grundmuret og spirprydet trappetårn. Det indvendige trapperum er ligeledes ottekantet med en vidde på ca. 2,7 m.³⁰

Den oprindelige spindeltrappe er kun delvis bevaret. Spindelen er udført i egetræ og måler godt 20 cm i diameter. De godt 3 cm tykke egetræstrin er muret ind i trapperumsvæggen. I den øverste del af trappen, mellem første sal og loftetagen, ses hvorledes trinnene ved buesnit i forkanterne føres ind i spindelens taphuller. De formentlig nyere stødtrin er sømmet ind i trinbagkanterne og har et smukt, næsten attisk formet profil. Trinforkanterne er afrundede, men i det nederste løb dækket af linoleum. Trinfremspringet i det øverste løb er 10 cm inde ved spindelen, men mindskes til ca. 4,5 cm ude ved trapperumsvæggen.

Således kan trappen nu iagttages i det øverste løb, hvorimod den nederste del er ganske forandret. De nederste 11-12 trin er fjernet, og trappen er her erstattet af et svagt buet, bredt trappeløb, som indledes i en forgang i den korte sidelænge mod Stenbogade. De svagt buede for- og bagvanger er forsynet med et særpræget, svejft plankerækværk, hvis udsavede mønster minder om en bladranke. Rækværket afsluttes af en smukt profileret håndliste. Herfra fortsætter den gamle trappe, men i et med det nye trappeløb harmoniseret formsprog. På den gamle spindel er fastgjort flere, 14 cm brede

vangestykker, der går helt op til håndlisten og er udskåret i et bladranke-mønster, ganske som rækværket i den nedre del af trappen – også håndlisten har samme profil som her. Ud mod trapperumsvæggen er, oven på de i væggen indmurede trinflader, tilpasset en skinbagvange af trekantede plankestykker, der går fra trinforkant til trinforkant og foroven afsluttes af en profileret dækliste. Heri er nedtappet et udsavet balusterrækværk, ganske svarende til bagvange og rækværk i den nedre del af trappen og ligeledes afdækket med en håndliste. Således fortsætter trappen op til første sal, hvor en dør dækker for trappens øverste og uændrede løb. Den spændende trappe står hvidmalet med sorte håndlister.

Tårnet er formentlig opført i 1590, sammen med for- og sidehuset, og har antagelig fra starten rummet en spindeltrappe. Ganske vist nævnes tårnet ikke i en beskrivelse i Ribe tingbog fra 1676, hvor ejendommen gik ud af slægten Baggesens besiddelse. Men denne beskrivelse er også i anden henseende meget ufyldstgørende og tager nærmest sigte på at anskueliggøre gårdens areal. Ved den første brandtaksationsbeskrivelse fra 1761 nævnes tårnet godt nok, men først i 1801 oplyses det, at der her var opgang til loftet – det er dog også først dette år, at de hvælvede kældre under for- og sidehuset nævnes. I denne brandtaksation omtales trappen som en vindeltrappe op til de øverste værelser, men først i 1817 oplyses det, at trappen giver adgang til husets første og anden etage. Samtidig stiger vurderingen af tårnet til godt og vel det dobbelte i forhold til 1801 – en stigning, der måske kan antyde, at trappen har fået sin nuværende form i den mellemliggende periode.³¹

Den tidligere bispegård i Puggaardsgade har haft et tilsvarende trappe-tårn. Det lå midt for nordsiden af den herreborgsagtige gavlhyslænge, der blev opført omkring 1540 for Oluf Munk til Kvistrup og Volstrup ved Struer. I 1822 blev tårnet imidlertid nedbrudt og erstattet af et retkantet trappehus. I 1906 blev også dette nedbrudt, og ved arkitekt H. C. Ambergs ret hårdhændede istandsættelse af det fine gamle middelalderhus blev det gamle tårn genskabt, efter sigende på de gamle fundamenter.³²

Torvet 21 i Køge

Ind mod gårdspladsen, i hjørnet mellem forhuset og den østre sidelænge i ejendommen Torvet 21 i Køge står et trappetårn, der indeholder rester af en gammel spindeltrappe.

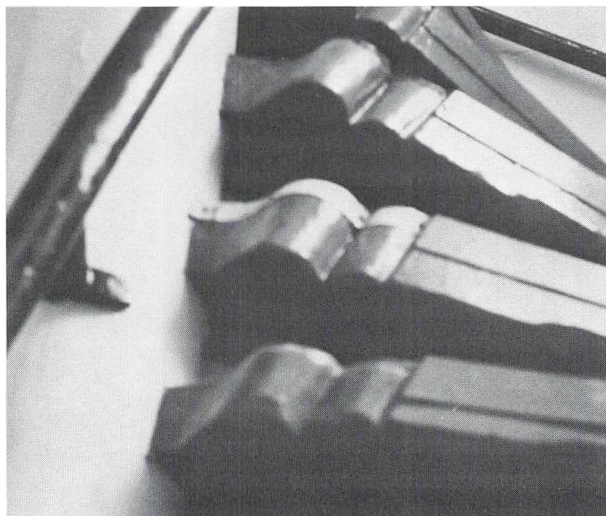
Den smukke, men nu stærkt ombyggede renæssancegård opførtes, ifølge smedejernsinskriftionen i forhusets bagside, i 1634 for rådmand i København Morten Mikkelsen og dennes hustru Kirsten Jensdatter. På gamle prospekter af Køge ses gården med sine to nu forsvundne, svungne gavlkviste, der vendte ud mod Torvet, og man aner det spirkrøede trappetårn.³³

Tårnets spir er nu erstattet af et lavt halvtag, og den gamle spindeltrappe er helt ændret. Trinfladerne er fornyet med slidtrin, og de nyere stødtrin er sømmet ind i de underliggende trins bagkanter og holdes i øvrigt på plads af stødtrinslister. Oppe i den øverste del af den gamle spindel kan man imidlertid fornemme, hvorledes trappen oprindeligt har været udført. Her ses de udlusede huller efter de oprindelige trin og stødtrin, og det fremgår, at de sidste følger mønsteret fra de ældre trapper, idet de har været skåret imellem trinnene.

Lille Strandstræde 14 i København

De voldsomme brandkatastrofer, der i 1700-tallet hærgede København, har udslettet væsentlige dele af det byggeri, der udførtes på Chr. IV's tid. I mange tilfælde er det bygningsmonumenter, der har udgjort en væsentlig bestanddel af hovedstadens og dermed også af hele landets arkitekturbillede. Vi har imidlertid kendskab til, at flere af disse forlængst forsvundne huse har været udstyret med trappetårne og vindeltrapper.³⁴

I ejendommen Lille Strandstræde 14 findes stadig et gammelt trappehus af firkantet grundrids. Ejendommens forhus, der oprindeligt stod i bindingsværk i to etager, blev i 1777 ombygget til sin nuværende form med enkeltheder i Louis Seize-manér. Såvel forhus som trappehus blev første gang vurderet til brandforsikring i 1732, men de kan meget vel være opført i 1600-tallets sidste årtier.³⁵ Ved ombygningen i 1777 blev også trappehuset ændret. Bindingsværket overpudsedes, og det nederste trappeløb blev ændret til en

Detaille af Lille Strandstræde-trappens øverste del med trinfor-kanternes karnissnit, der minder om Esrumtrappen. Fot. 1978.

bred ligeløbstrappe med dokkerækværk og en kraftig håndliste. For at kunne komme op med dette nye trappeløb blev trappehuset udbygget med en mærkeligt formet hængekarnap, der gav rum for en repos.

Fra første sal ses den oprindelige spindeltrappe om end i en noget ændret udformning. De svære egetræstrin er muret ind i trappehusets udmurede bindingsværksvægge og tappet ind i den 18 cm tykke, runde spindel. Trinnene er, ganske som i Esumtrappen, udskåret med et karnissnit, der let skrånende antyder skruelinien. Trinnene er dækket af linoleum med en metalforkant. Trappens underside er pudset, og trappen er blevet udstyret med et klodset gelænder af jernrør.

Helligkorsgade 18 i Kolding

Et af de få velbevarede gamle huse i Kolding er det meget smukke gavlhuis, Helligkorsgade 18, et bindingsværkshus i højstolpekonstruktion. Ifølge indskriften i den fine kølbueskårne dørhammer er bygningen opført i 1589. Indskriften lyder i sin helhed således: O HERE WILT DV WORDT HVS BEWARE – DA STARD DET FOR ALD FRØCT OG FARRE . H I – D H . 15 – 89. (Oh Herre vil du vort hus bevare – da står det for al frygt og fare). Initialerne hentyder til bygherren, formentlig skomager Hans Jørgensen.

Inde i selve huset står en højregående spindeltrappe, udført i egetræ. Tilsvarende trapper kendes fra Holland, hvor de var anbragt i hjørnet af en stue og dannede forbindelse til stuerne ovenpå »Opkammer«. Trappen i Kolding er imidlertid helt fornyet ved en hovedstandsættelse af bygningen, som fandt sted i 1915. Trappen er da også udført på moderne vis med stødtrinnene sømmet ind i bagkanterne på de underliggende trin. Også spindelen er helt fornyet.³⁶ Der findes ingen opmålinger, som viser den gamle trappes enkeltheder. Arkitekt Christian Borch, der forestod istandsættelsen af huset i 1915, har i *Ældre Nordisk Arkitektur* publiceret nogle opmålinger af huset. Et længdesnit viser den gamle trappes spindel, der går fra stuen til første sal; den er betegnet »træspindel«, men selve trappen er ikke vist på tegningen. Oven på denne spindel ses imidlertid at være fastgjort en lidt tyndere rundstolpe, der går op til loftet og antyder muligheden af, at der i al fald har været påtænkt en trappe helt op til denne etage.

Før ombygningen i 1915 gik trappen venstre om. At dette imidlertid ikke altid havde været tilfældet, fremgår af en beretning fra 1899, hvori den senere museumsinspektør Chr. Axel Jensen beskriver det gamle hus indgående. Han omtaler trappen således: »Trappen op til øvre Stokværk er ret godt bevaret, men det fremgaar af den runde Fyrretræs Trappestolpe at Trinnene oprindeligt har gaaet den modsatte Vej«. ³⁷

Slotsgade 31 i Haderslev

Et enkelt købstadshus fra 1500-tallet har endnu bevaret en forholdsvis intakt gammel spindeltrappe. Trappen findes i det også på anden måde spændende gavlhus, Slotsgade 31 i Haderslev. Det er et bindingsværkshus i to stokværk med gavlfacaden omsat i grundmur i senklassicistisk manér. Langsiden mod øst har, i modsætning til højstolpesiden mod vest, en knægtbygget konstruktion med de karakteristiske stolpeskæl, der dækker bjælkeenderne og overgangsfoden. Huset er kun seks fag langt og er antagelig opført omkring 1560-1570.

Fra stueetagen fører nu en smuk ligeløbstrappe op til den overliggende etage. Trappens enkeltheder med senbarokt balusterværk og en smuk profileret håndliste antyder, at den kan være opstillet lidt før 1800.

Ved det fjerde bindingsværksfag fra Slotsgade findes den enestående trappe, en højregående spindeltrappe, som fra første sal fører op til loftetagen.³⁸ Ud mod ydervæggen er trappen 101 cm bred, men mod den bræddeklædte sydvæg kun 95 cm. Den veltildannede spindel af fyrretræ måler 20 cm i diameter. Trappen omfatter 13 egetræstrin af ca. 3,5 cm's tykkelse og med en stigning på ca. 18 cm. De overordentligt svære stødtrin er ligeledes af eg og som vanligt ved sådanne gamle trapper skåret imellem trinfladerne. I spindelen er, midt for hvert stødtrin, boret en trædyvel, som går igennem stødtrinnet og holder trappen sammen. Det nederste trin er kun hævet 8 cm over gulvet og er udført i ét stykke, altså uden stødtrin. Ligesom i de sjællandske trapper er der i hver trinfor kant inde ved spindelen et smukt karnisprofil, således at trinnes tapender står vinkelret på tangentlinien til spindelen. Formålet med dette har utvivlsomt været at undgå udflækninger i spindelens flade. I trinfor kanterne er nedhøvlet et nu meget slidt karnisprofil.

Spindelen hviler på et brudstykke af et noget sværere stykke rundtømmer, tænkeligt en rest af en nu forsvunden trappe, der har ført fra stuen og op til førstesalen, før anlæggelsen af den nuværende ligeløbstrappe. Trappens placering leder tanken hen på en stor forstue, en »Diele«, hvor spindeltrappen, anbragt i hjørnet, har ført ovenpå.

Om trappen fra første sal er jævn gammel med huset får stå hen. Dens konstruktionsprincipper peger dog langt tilbage i tiden, og i den lofts bjælke, der ligger lige over trappen, er der indhugget et skråt hulsnit af betydelig ælde. Hvor trappen drejer fri af bindingsværksvæggen mod øst, er trapperummet beklædt med meget brede, uregelmæssigt tildannede planker. De ser gamle ud, og trappen holdes på plads af smukt smedede vinkellasker, der går ind over lofts bjælkerne. En tilsvarende bræddebeklædning af et trapperum har i det foregående været omtalt under den nordre trappe på Brundlund

Trappen fra Slotsgade 31 i Haderslev. Trinframspringet er aftagende ud mod trapperumsvæggen. I trinforanterne ses et karnisformet indsnit inde ved spindelen. I spindelen bemærkes trædyvlerne, som holder stødtrinnene på plads. Fot. Erika Jørgensen/Jan Dalsgaard.

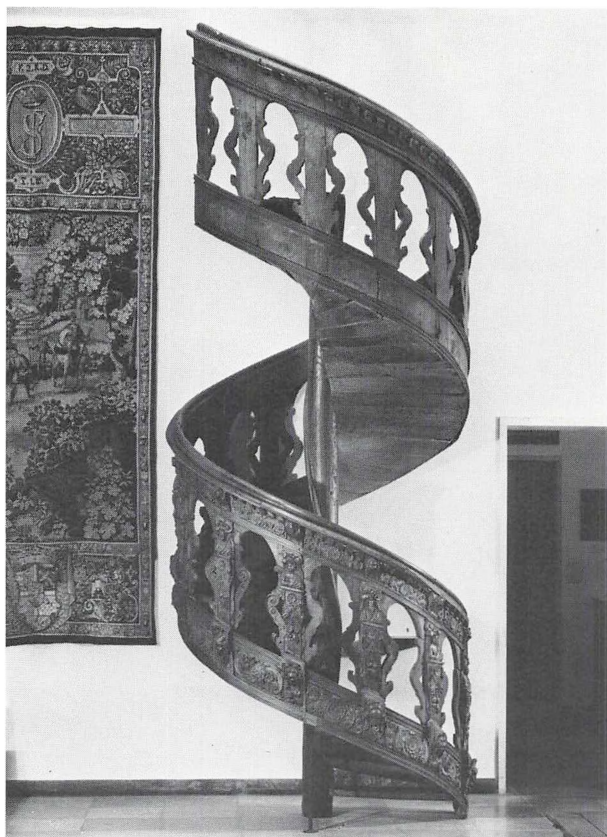
Slot, men motivet er vel egentlig hollandsk.

Trappens placering svarer til placeringen af den ovenfor omtalte trappe i Helligkorsgade i Kolding, og sandsynligvis har flere af Haderslevs 1500-talshuse haft tilsvarende trappeanlæg.³⁹

Marktstrasse 14 i Slesvig

I Nationalmuseets 2. afdeling – under afsnittet Danmark 1530-1660 – findes en prægtigt udført spindeltrappe af en ganske særlig karakter.

Trappen kom til Nationalmuseet i 1857. Stadsbygmesteren i Flensborg, L. A. Winstrup (1815-1889) synes at have haft et vågent øje for, hvad der fandtes af antikviteter i landsdelen, og plejede herom en ret livlig korrespondance med grundlæggeren af »Museet for de Nordiske Oldsager«, konferensråd C. J. Thomsen og den senere professor J. A. Worsaae. Winstrup fortæller i et brev, at trappen havde stået i et anseligt, men nu stærkt ombygget hus, beliggende Marktstrasse (Torfstrasse) nr. 14. I den forbindelse nævner han

Den fritstående trappe fra Slesvig, nu opstillet i Nationalmuseet.
Fot. Lennart Larsen, 1982.

en beretning om, at en kongelig bolig havde ligget på stedet, og at kong Niels var blevet myrdet her i 1134 af Sct. Knudsgildets medlemmer. Det må være denne passage i brevet, der har ført til den misforståelse, at trappen skulle have stået i den gamle apoteksbygning på Torvet i Slesvig, en ejendom som skulle have tilhørt Sct. Knudsgildet.⁴⁰

I mange år havde der været bogtrykkeri i ejendommen på Marktstrasse. Den daværende ejer, bogtrykker Georg Jensen, havde tilbudt at overlade Nationalmuseet trappen, hvis han til gengæld fik opstillet en ny, solid trappe i sit hus. Museet afholdt de dermed forbundne udgifter, som androg 117 rdr. Den gamle trappe blev omhyggeligt nedtaget og den 21. oktober i 1856 afskibet til København.

Trappen går højre om den meget svære, cylinderformede egespindel, i hvilken er udarbejdet et vulstprofil, der snor sig op langs spindelen og virker som en håndliste. Der kræves ikke megen fantasi for at sætte sig ind i, hvor

Fritstående spindeltrappe, svarende til trappen fra Slesvig. Begge trapper er udformet med en ydre bagvange og kraftigt dekoreret, udskåret gelænder. Den her viste trappe stammer fra kirken i Utersen i Holsten og er i dag opstillet på museet på Gottorp Slot. Fot. Dr. Theo Christiansen, Städtisches Museum, Slesvig.

stort et arbejde det har været at forme denne spindel. De svære egetræstrin er tappet ind i spindelens rundflade og holdes fast ved hjælp af trædyvler. Stødttrinnene er skåret mellem trinfladerne. På det nederste stykke er trappens underside beklædt med egepanel.

Det særegne for denne trappe i forhold til de tidligere behandlede er, at den er beregnet til at stå frit og som følge deraf har en ydre vange – en bagvange. Denne er ifølge sagens natur krum og løber i en kraftig skruelinie op omkring trappens midterakse. Bagvangen er samlet af flere vangestykker, men dette ses ikke, da ydersiden er udsmykket med pånaglede hermepilastre med joniske kapitæler, hvis skafter er prydet med fint udskårne, ophæftede drueklaser. Pilastrenes baser er udformet som konsolknægte, prydet skiftevis med løvemasker og kvindehoveder, de sidste kronet af muslingeskaller. Mellem baserne er vangens yderside dækket af fyldinger, udskåret som volutranker vekselvis med to rulleværkskartoucher. Hermepilastrene bærer

Detaille af snitværket i trappen fra Slesvig. Fot. Lennart Larsen, 1982.

et bjælkeværk, som over hermerne har svære konsolknægte, udsåret som menneskehoveder. Mellem disse konsolknægte gentages fyldingsmotiverne, nu skiftevis som kassetteværk og volutranker. Øverst afsluttes bagvangen med en smukt profileret håndliste, understøttet af profilerede tandsnitskonsoller. Imellem hermerne er – under bjælkeværket – indlagt en glat svikkelbue, som bæres af svungne udfyldingsstykker, hvis forside er prydet med volutter og dukatranker.

Den her beskrevne billedskærerudsmykning ses imidlertid kun i det nederste parti af trappen. Højere oppe er både bagvange og gelænderstandere ganske glatte, de sidste dog stadig med den udsvejfede overflade. Dette forhold hører sammen med trappens placering og funktion. Den har, som ovenfor nævnt, stået frit, placeret i et hjørne af forstuen, »Dielen« i et fornemt hus, og har skullet gøre indtryk på husets gæster. Det øvre parti af trappen hørte derimod under de mere private dele af boligen og har ikke haft nogen repræsentativ funktion.

Trappens billedskærerarbejde, udført i ren renæssancestil uden antydning af bruskbarok, lader formode, at den er udført i de første årtier af 1600-tallet, muligvis af flensborgbilledskæreren Hinrich Ringerinck.⁴¹

Fra Sydslesvig og Holsten kendes flere trapper af denne type. Det gælder således den prægtige trappe til lektorietribunen i Sct. Jacobi Kirke i Lübeck samt en trappe fra Utersen Kirke i Holsten, sidstnævnte nu på museet på Gottorp Slot.⁴²

Ombyggede og forsvundne trapper

Udover de her omtalte trapper har der eksisteret adskillige andre. Mange herregårdshovedbygninger med vindeltrapper fra renæssancetiden er nu helt forsvundet, eller de har mistet deres gamle trappetårne. Det kan være sket ved krigshandlinger i 1600-tallet eller ved bygningsændringer, foretaget i 1700-tallet eller senere.

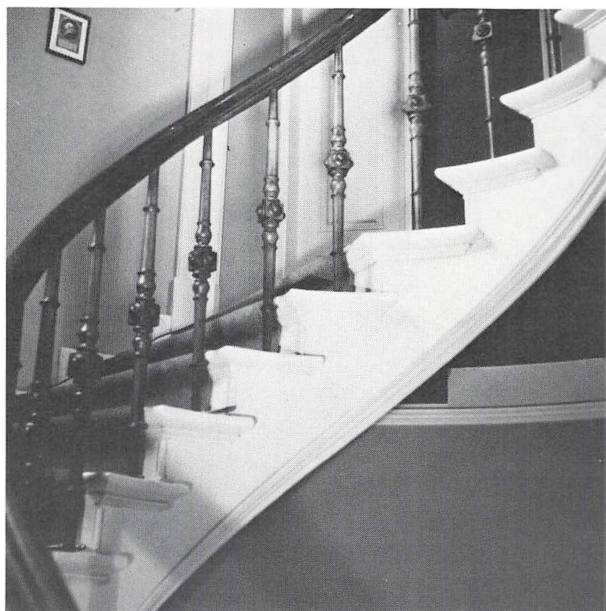
I 1617 blev der foretaget en synsforretning over den gamle firlængede herregård Nygaard i Vejle amt, hvoraf det fremgår, at gården havde to små vindeltrappetårne tækket med skifer. Gården blev ødelagt under Torstenssonkrigen og snart efter helt nedrevet.⁴³

Hovedbygningen på herregården Hellerup mellem Nyborg og Ringe opførtes i 1670 for J. C. von Körbitz. Den ombyggedes totalt i 1804, men den oprindelige vindeltrappe omtales i en beskrivelse fra 1755 således: »Borggaardens Hovedbygning som med begge Ender vender mod nord og syd og har ganske smaa Fløje og med en Snegletrappe midt for Huset i form af et Spiir tækket med Skifersten, er af Grundmur og to Etager høj. Ved hver ende af de to grundmurede Fløje findes en anden Bygning af Bindingsværk, hvor Herskaberne har deres daglige Værelser. Samme Borggaard er omflydt med Vand hvorover gaar en Vindelbro, fra Mellemgården hvor Kirken ligger ind paa Borggården.«⁴⁴

Andre steder kan gamle trappetårne være taget i brug til andet formål. Det store trappetårn ved østfløjen på Brahe-Trolleborg fra 1585 fungerer således i dag som karnap.⁴⁵

I Vendsyssel, midtvejs mellem Hjørring og Frederikshavn, ligger herregården Høgholt. Hovedbygningen er formentlig opført kort efter midten af 1500-tallet og således på det nærmeste samtidig med det tidligere omtalte Lerkenfeldt. På bygningens sydside findes et rundt trappetårn, svarende til trappetårnet på Lerkenfeldt.

I 1880'erne blev hovedbygningen gennemgribende ombygget ved arkitekt F. Uldahl, hvorved det knægtbyggede renæssancebindingsværk omsattes i grundmur. Arbejdet afsluttedes i 1889 med en restaurering af tårnet, der blev skalmuret med røde sten. Den lave tårnhætte erstattedes af et højt spir

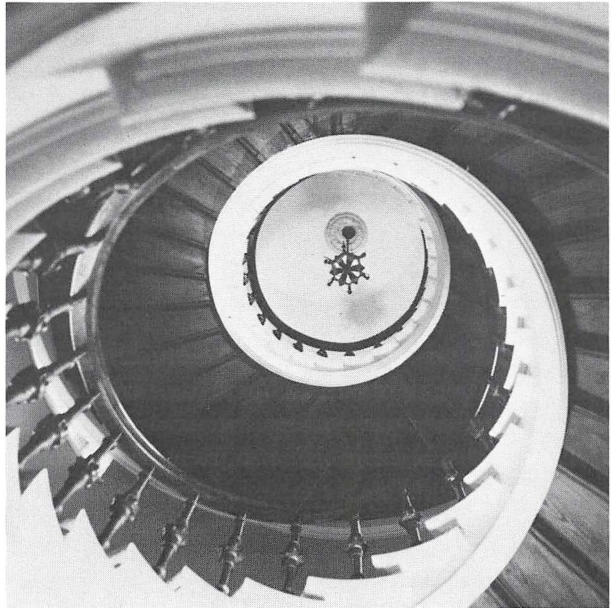
Den opsadlede trappe på Skovsbo. Forvngen. Fot. 1978.

af samme type som de to spir, den svenske arkitekt Helgo Zetterwall få år tidligere havde opført på Egeskov. Samtidig med istandsættelsen af tårnet blev den gamle trappe fjernet. På en tegning, udført i 1874 af tegneren C. F. Hetsch, ses imidlertid den gamle spindeltrappes repos samt undersiden af de nederste trin.⁴⁶

I sidste trediedel af 1500-tallet byggedes et rundt trappetårn på østsiden af den lidt ældre hovedbygning til herregården Randrup i Østhimmerland. Tårnet har tidligere rummet en spindeltrappe, der blev nedtaget ved midten af 1700-tallet. I trapperummet indrettedes i stedet en smuk forstue med rococostukloft.

I adskillige tilfælde ses det, at en ældre vindeltrappe er nedtaget og erstattet af en nyere trappe, således som det også har været nævnt flere gange i det foregående.

Her kan yderligere nævnes trappen på den fynske herregård Skovsbo. Gårdens hovedbygning er opført i 1572 for rigsråd Erik Hardenberg til Matstrup. Ved en gennemgribende ombygning, foretaget i 1880-81 ved arkitekt A. V. Klein, er den oprindelige trappe imidlertid helt fjernet. I det gamle trappetårn opstilledes i stedet en meget elegant udført vindeltrappe med en lysning på 126 cm i diameter. Trappen er opsadlet, hvilket vil sige, at der i den krumme forvanges overkant er foretaget et vinkelsnit ved hvert trin,

Trappen på Skovsbo. Lysningen set nedefra. Fot. 1978.

således at trinenderne, der ind mod trappens akse er skåret i samme profil som trinforkanterne, springer lidt ud over forvagen ind mod akse og bærer de smukke, drejede balustre. Ved en reparation af gulvet foran trappen afslørede spor af en ældre, muret vindeltrappe.⁴⁷

Trappetårnene på Broholm ved Nyborg, Ulriksholm ved Kerteminde og Dallund ved Odense er alle udstyret med vindeltrapper af støbejern og må betragtes som eksponenter for industrialismens gennembrud i 1800-tallets anden halvdel.⁴⁸

Den gamle vindeltrappe, som Pernille Okse i 1576 havde ladet opstille i det arkitekturhistorisk spændende ottekantede trappetårn på Sæbygaard i Vendsyssel, er nu helt borte. Ved den gennemgribende ombygning af hovedbygningen, som fandt sted i 1860, blev der i det gamle tårn opstillet en ny vindeltrappe af træ. Bagvagen følger tårnrummets ottekantede grundrids, medens den krumme forvange danner en lysning på 79 cm.⁴⁹

En gammel opmålingstegning fra 1700-tallet af Krenkerup Slot ved Saksøbing viser, at hovedbygningen da var udstyret med et par mindre spindeltrapper, som, i modsætning til det normale, var placeret inde i selve bygningen.⁵⁰ Begge trapper er senere fjernet og erstattet af nyere trappeanlæg, således ses nu en smuk ligeløbet hovedtrappe samt flere spiraltrapper med cirkulære og ovale lysninger.

Nyere trappe med lysning i vestfløjen på Krenkerup. Fot. 1978.

Fra flere kongelige slotsbygninger findes dokumentariske vidnesbyrd om opførelser af vindeltrapper af træ. Her kan nævnes Koldinghus, som i 1550'erne blev udvidet og ombygget for Christian III. Inde i gården blev der opført nogle grundmurede tårne med trævindeltrapper. Vi ved ikke noget nærmere om, hvorledes de har set ud, men et par af dem synes at have eksisteret indtil brandkatastrofen i 1808.⁵¹

På Skanderborg slot udførte kongens tømmermand Baltser Barthelsen i 1583 to nye trævindeltrapper. Der må her have været tale om de to runde trappetårne, som fandtes ved slotshovedfløjens nordvestlige og sydvestlige hjørne.⁵²

I 1581 fik lensmanden på Dronningborg Slot i Randers, Jørgen Skram til Tjele, ordre til at træffe aftale med bygmester Nichel Caries om at opføre to vindeltrapper på slotsbygningen.⁵³ Jørgen Skram var i disse år i færd med at lade foretage en stor udvidelse af hovedbygningen på Tjele. Han har næppe undladt også at drage nytte af Nichel Bygmester, om hvem vi ved, at han for Frederik II's broder hertug Hans den Yngre i disse år opførte Lyksborg Slot ved Flensborg Fjord. Gavlene på Lyksborg og Tjele bekræfter kun en antagelse herom. Det forlængst nedbrudte tårn af sekskantet grundrids, som arkitekt H. H. Engqvist har påvist beliggenheden af ved hovedfløjen på Tjele, må have indeholdt en vindeltrappe af en eller anden art.⁵⁴

SVELLEVINDELTRAPPER

På enkelte herregårde spredt over hele landet er der bevaret en spindeltrappe-type, som konstruktivt adskiller sig fra de i forrige afsnit omtalte mægler-spindeltrapper. De er ligeledes opbygget i takt med det omgivende trapperum, men hvert trin udgør et samlet bygningselement med den fulde trindhøjde og trinbredde. Alt er udført af ét stykke tømmer, en svelle, som er tilspidset ind mod trappens akse. Hvert trin er under opbygningen drejet lidt i trinretningen, således af den effektive trinflade yderligere tilspidses. Helt inde mod trappens lodrette akse er trinfladen således ganske ubetydelig, medens den ude mod trapperumsvæggen kan have en bredde på 40-60 cm.

I de simpleste udformninger af disse trapper er svellernes spidsender kun tildannet som en runding. Ved den stadige drejning af trinfladerne danner disse afrundede trinender en cylinderformet midterspindel. Trinnenes forside er forarbejdet med en indfalsning, således at der fremkommer en trinforkant med et fremspring på 3-5 cm.

I de ældre danske trapper af denne type har vi eksempler på, at spindelens runding yderligere er bearbejdet, således at en sno- eller skruespindel, der stedse drejer sig op langs trappens lodrette akse, fremkommer. Trinsveller-nes bagside er skråt afhugget, hvorved trappens bagside får udseende af et skruerplan. De enkelte revner, der i bagsiden fremkommer mellem trinnene, er oftest lukket med en profilliste. Hvor trinfladerne mødes med skruespindel- en, er der som oftest indarbejdet en hulkel, der i en drejende, opadstigende bevægelse følger spindelens.

Som nævnt i indledningen er disse svelletrapper i træ en overførelse af en allerede eksisterende trappetype til et andet materiale. Der findes således adskillige danske sandstenstrapper af denne konstruktion fra 1500-tallet.¹ Hovedeksemplet er Frederik II's trappe i Trompetertårnet på Kronborg; den blev tilhugget af stenhugger Gert Fadder i 1577-79 og opstillet under ledelse af kongens bygmester Hans Paaske.²

Man havde også forsøgt sig med denne trappetype i Tyskland. Man var imidlertid her stødt på vanskeligheder som følge af træets tilbøjelighed til at svinde, vanskeligheder, som også har kunnet konstateres herhjemme.³

Stenhuggere fra Kronborg menes også at have hugget og opstillet den smukke sandstenstrappe i tårnet på herregården Lystrup ved Fakse, som opførtes 1579 for rigsråd Ejler Grubbe. Trappens enkeltheder er da også i overensstemmelse med den førnævnte trappe på Kronborg. Skruespindelen er i begge tilfælde udformet med et knippe vulstprofiler, som trin for trin er i stadig drejning omkring trappens lodrette akse.⁴

Den ældste danske trætrappe af denne type, som vi har kendskab til, stod i det nordøstre hjørnetårn i slotsgården på Sønderborg. Den opførtes omkring

1570 for dronning Dorothea, Chr. III's enke.⁵ Maleren Otto Bache har i en tegning fra 1864 gengivet den smukke, men nedslidte trappe. Den gamle trappe blev i slottets tyske periode erstattet af en jerntrappe, som, under den sidste vellykkede istandsættelse af slottet, atter er udskiftet, nu med en vindeltrappe af sandsten, udført efter forbilleder fra Kronborg.

I det følgende skal der redegøres for de bevarede svellevindeltrapper i Danmark.

Hollufgaard

Hovedbygningen til herregården Hollufgaard ved Odense opførtes i 1577 for rigsråd Jørgen Marsvin. Det ottekantede trappetårn er placeret i husets midterakse og flankeres af to hjørnetårne af kvadratisk grundrids. Her findes en overordentlig smuk højredrejet spindeltrappe af svelletypen.⁶

Trappen står smukt ferniseret og er i det hele så velbevaret, at man skulle tro, håndværkeren havde forladt sit arbejde i går og ikke for 400 år siden.

Den meget velbevarede svellevindeltrappe på Hollufgaard. Trin-svellerne er tilhugget således, at der dannes et trinfremspring, som ind mod trappens midte afgrænses af en lodret vulst. Denne vulst går atter over i en hulkel, som trin for trin snor sig op langs hulstavspindelen. Fot. 1978.

Trappens stigning er 13-15 cm, den effektive trinlængde – fra spindelen og ud til trapperumsvæggen – er 1,5 m. Grunden – den vandrette afstand fra trinforkant til trinforkant – er ved trappens midte ca. 26 cm, men øges til ca. 44 cm helt ude ved trapperumsvæggen.

Spindelen er meget prægtigt udarbejdet med et profil, opbygget af flere sammenstillede hulstavsnit – afvekslende hulkeler og vulstprofiler, der hver især er afgrænsede med en lille retkant. En dybt indskåret hulprofil går over i selve trinforkanternes svagt skrånende flade. Hulstavprofilerne går, trin for trin, i en stadigt drejende bevægelse op langs trappens lodrette akse. Spindelens fremtræden kan minde en del om de hulstavsnit, der ses anvendt ved profilering af overgangsfod og fyldholter i samtidigt bindingsværksbyggeri, f.eks. i Odense.

Trinforkanterne har et kraftigt indfalset profil, således at trappen får et trinfremspring, derved opnås også en større trinflade. Det af trinbagsiderne sammensatte skrueplan ender ind mod skruespindelen med en retkantet vinkelflade, der følger skruespindelens opstigende linie. Trinbagkanterne har alle et fint høvlet plat- og stavprofil. Den smukke trappe synes at være afpudset for få år siden.

Rygaard

Til det sengotiske herregårdsanlæg Rygaard lidt syd for Nyborg, som slægten Urne havde ladet opføre i 1500-tallets første halvdel, føjedes senere to runde trappetårne. Byggherren til disse skulle efter sigende være adelsmanden Niels Bild, der ved sit ægteskab med Margrethe Urne i 1582 var kommet i besiddelse af gården, som han ejede til sin død i 1622. Der er imidlertid så betydelige forskelle på de to tårnes udseende, at de næppe kan være opført samtidig.

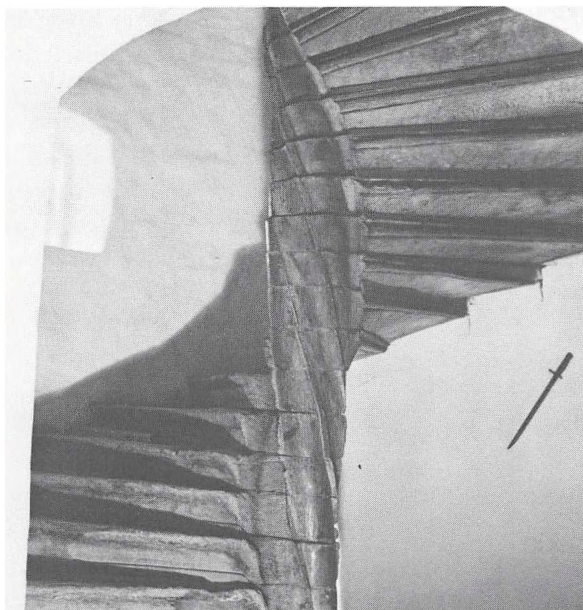
Det store tårn ved hovedfløjen, der synes at have afløst et ældre firkantet trappetårn, er, med undtagelse af hovedgesimsen, helt uden dekorative enkeltheder i murværket. Dog har indgangspartiet et kurvehankbuet murstik. Det lavere tårn, i hjørnet mellem portfløjen og den vestre sidelænge, har derimod svage stokværksfremspring, og dørens segmentbuede murstik har en renæssancepræget indfatning med en muret trekantfronton. En tilsvarende forskel gør sig gældende i de to tårntrappers udførelse og konstruktion.⁷

Trappen i tårnet ved hovedfløjen er den største med trapperummets indvendige diameter på ca. 3,45 m. Trappen går højre om, trinnene er omkring 1,6 m lange, stigningen ca. 16 cm. Ved trappens midte er grunden ca. 20 cm, medens den ude ved trapperumsvæggen er steget til det dobbelte. Trinforkanterne er, som normalt ved disse trapper, tilhugget således, at der dannes et fremspring, her på ca. 5 cm. Ind mod spindelen afsluttes trinfrem-

Den største af trapperne på Rygaard. Ligesom på Hollufgaard afgrænses trinfremspringet af en lodret vulst, der trin for trin forskydes lidt og sammen med den dybe hulkel, inden for vulstprofilet, drejer sig op langs den her helt glatte cylinderformede spindel. Fot. 1978.

Rygaard. Den mindre svelletrappe i tårnet ved portfløjen. Trappen har helt ned i de mindste detaljer en udpræget lighed med trappen på Hollufgaard. Fot. 1978.

springet af en lodret vulst, som trin for trin er lidt forskudt. Inden for denne vulst, helt inde ved den glatte, cylinderformede spindel, hvis diameter måler 28 cm, ses en dyb gennemgående hulkel, som snor sig op langs trappens akse. I spindelen ses flere steder mærker som af prægstempler. Trappen er dygtigt udført, og man fornemmer klart tømmerens færdighed med øksen under forarbejdningen og finhugningen af de mange trin. De enkelte trins bagside er, som vanligt på denne type trappe, hugget skråt til i et meget jævnt forløb, så der dannes en sammenhængende skrueflade hele vejen op ad trappens bagside. De forskydninger, der ses hist og her i spindelens forløb, hidrører utvivlsomt fra sætninger i murværket.

Trappen i det sydvestlige tårn er ligeledes højredrejende, men i øvrigt ganske anderledes i sin udformning. Spindelen har nogen lighed med den ovenfor omtalte spindel i trappen på Hollufgaard, men hulstavprofilerne har her en noget slappere holdning. Trappen er dog også meget slidt. Således bærer den dybe hulkel, der er skåret ned i trinnene ved disses overgang i spindelen, markante tegn på slid. Det kunne næsten se ud, som en vandstrøm en tid lang havde løbet ned langs spindelen. I et enkelt parti af trappen kan man dog se, hvorledes det kraftige hulsnit arbejder sig op langs spindelen i en stadig opadstigende skruelinie, parallel med spindelens hulstavprofil.

Også på trappens bagside kommer slægtskabet med trappen på Hollufgaard tydeligt frem. Ind mod skruespindelens svære vulstprofil har trinbaggensiderne et skarptskåret snit, som drejer sig opad langs spindelen. Trinnesens bagkanter er også her høvlet i et plat- og stavprofil.

Denne overensstemmelse helt ned i de mindste detaljer mellem trappen på Hollufgaard og den ene af Rygaards trapper kunne tyde på, at sidstnævnte er opstillet ikke længe efter Hollufgaards opførelse i 1577. Trappen ved hovedfløjen er opstillet senere, måske et stykke ind i 1600-tallet.⁸

Berritsgaard

Den smukke og velbevarede hovedbygning til herregården Berritsgaard ved Saksøbing blev opført i 1586. Det var Jacob Huitfeldts enke, fru Lisbeth Friis, der lod gården bygge, formentlig med Hans Steenwinkel den ældre som bygmester. Til hovedbygningen hører et ottekantet trappetårn, der flankeres af to, lidt uregelmæssigt fordelte renæssancekviste.

Selve trapperummet har ligeledes ottekantet grundrids. Straks inden for den fine sandstensportal, med slægterne Huitfeldt og Friis våben, begynder den højredrejede spindeltrappe. I stueetagen er trappen afbrudt af en

Trappen på Berritsgaard set fra tårnets indgangsportal. Fot. 1978.

Nærbillede af den tovsnoede spindel og trinforkanterne på trappen på Berritsgaard. Fot. 1978.

tresidet repos af egetræ, hvorefter den fortsætter til første sal og loftet. Trappen er, ligesom de øvrige eksisterende spindeltrapper af svelletypen, udført i egetræ. Trinlængden varierer mellem 158 og 168 cm, og stigningen er ca. 14 cm. Inde ved den fint forarbejdede skruespindel er trinbredden kun ca. 7 cm, men stiger indtil den ude ved trapperumsvæggen når op på 62 cm. Trinforsiderne er tilhugget, således at de får et fremspring på ca. 5 cm. Inde ved spindelen afsluttes de med et vulstprofil, der ligger i samme lodrette plan som trinforkanterne. Efter dette vulstprofil følger et dybt hulsnit, der i en stadig opadstigende skruelinie følger den egentlige skruespindel. Denne er formet som en tovsnoning sammensat af tre vulstprofiler. Det hele er fremragende præcist udført i de svære egesveller. I trappens bagside er skruerplanet let aftrappet, og eventuelle sprækker mellem svellerne dækkes af lister.⁹

I det sydvestre trappetårn i slotsgården på Koldinghus har stået en sandstenstrappe, hvoraf nu kun fire trin er bevaret. Det er en spindeltrappe af svellekonstruktion og i sin udførelse af udpræget lighed med trappen på Berritsgaard. Koldinghustrappen stammer imidlertid først fra den store ombygning, som Chr. IV lod foretage i begyndelsen af 1600-tallet, og kan således ikke være forbilledet for Lisbeth Friis' smukke trappe.¹⁰ Har trappen haft et forbillede i en ældre stentrappe, er denne altså siden gået tabt. En sandstenstrappe på Gottorp Slot har ligeledes en tovsnoet spindel, men i modsætning til alle eksisterende danske trapper af denne type, har denne ingen trinfremspring.¹¹

Løvenborg

Den sjællandske herregård Løvenborg, eller Birkholm som den oprindelighed, har en smuk hovedbygning fra senrenæssancen. Inde i krogen ved det nordvestre af bygningens to hjørnetårne forsynet med morsomme spir, ses yderligere en lille tårnbygning af cirkulært grundrids. Herfra er nedgang til kælderens og opgang til tårnuret.

Opgangen finder sted ad en trappe, der indledes i biblioteket med fem murstenstrin, afdækket med slidtrin af egetræ. Herefter følger så den højregående spindeltrappes 21 trin, som er udført af groft tildannede egesveller, ca. 16 cm tykke. Selve trapperummet er temmelig uregelmæssigt med en omtrentlig diameter på 120 cm. På de tre fjerdedele af længden er trinsvellerne lige, medens de ind mod trappens akse er tilspidsede og allerinderst groft afrundede. Disse trin er i sig selv 18 cm brede, men for at opnå en større trinbredde ude ved trapperumsmuren er der til trinsvellerne sat tresidede planker, således at den samlede trinbredde ved trapperumsmuren varierer mellem 30 og 36 cm. For at opnå en bekvemmere ganghøjde under trappens trinbagkanter er disse skråt affasede.

Den ret primitive trappe, som er gengivet af arkitekt N. H. Jardin på en grundplan fra 1770, gør i høj grad indtryk af at være beregnet på internt brug. Den kan udmærket tænkes at have indgået i de store bygningsarbejder, som lensmanden på Christiansstad, den senere rigsråd Malthe Juul og hans hustru Anna Ramel lod udføre i 1634.¹²

Gammel Estrup

Adelsslægten Brocks gamle stamsæde Gammel Estrup, beliggende mellem Randers og Grenå, blev ved 1600-tallets begyndelse ændret og udvidet. For disse ombygninger stod rigsråd Eske Brock og efter hans død i 1625 svigersønnen Jørgen Skeel. Det var bygningsændringer som ganske omskabte den middelalderlige borg. Til disse byggearbejder hører også to ottekantede trappetårne inde i gården.

Trappetårnet ved den nyopførte hovedfløj, sydfløjen, indeholder et cirkulært trapperum af en diameter på ca. 3,8 m. Her er opstillet en næsten helt intakt spindeltrappe af svelletypen. Trappen går højre om og har en stigning på 15-18 cm. Den effektive trinlængde er 1,56 m. Trappens egenskab af hovedtrappe understreges af den store trinbredde, 40 cm ved trappeløbets midte stigende til 61 cm ude ved trapperumsvæggen.

I trinnenens forside er en dyb fals, der giver trinforkanterne et fremspring på ca. 3 cm. Ind mod trappens akse afsluttes trinforsiderne af en lodret kant i plan med trinforkanten. Denne kant afsluttes ind mod spindelen med en dybt skåret hulkel, der trin for trin foretager en drejende og opadstigende

Den store trappe i tårnet ved sydfløjen på Gl. Estrup. De spinkle vulstprofiler, der slynger sig op ad den runde spindel, får denne til at virke lettere og elegantere. Som på de øvrige trapper af svelletypen formidles overgangen fra trinforkanternes vulstprofil til selve spindelen ved et hulkelsprofil, der drejer sig opad langs spindelen. Modsvarende dette hulkelsprofil er der på trappens bagside et vulstprofil. Sprækker mellem de enkelte trin dækkes af lister. Fot. 1978.

bevægelse rundt om skruespindelen. Rundt om selve den cylinderformede spindel, hvis diameter måler 28 cm, snor tre spinkle vulstprofiler sig.

På trappens bagside går spindelen over i et dybskåret hulkelsprofil og dernæst i et kraftigt vulstprofil, der drejer sig op langs spindelen. Trinbagsiderne er affasede inde ved skruespindelen og får først helt ude ved trapperumsvæggen en gennemgående skrueflade. Fugerne mellem trinsvellerne er på bagsiden dækket af halvrunde lister.

Overalt på trappen ses tydelige, men fine bearbejdningsspor, som tyder på, at tømreren, efter en grov tildannelse, opstilling og tilmuring omkring trinnene, har foretaget en sidste og finere tilhugning. I nogle af trinforkanterne ses indstemmede romertal, fra I til VIII, hvilket kunne tyde på, at trappen er udført af flere omgange. Sætninger i murværket synes at have forårsaget enkelte forskydninger i trappens forløb, men som helhed er den i meget fin stand. Et lag gul maling virker dog særdeles skæmmende.

Slottets anden og lidt mindre spindeltrappe findes i det nordvestlige trappetårn, hvis indvendige diameter er 3,6 m. Trappen indeholder mange af de samme enkeltheder, som den lige omtalte trappe ved sydfløjen. Trappens

Den mindre trappe i det nord-vestlige tårn på Gl. Estrup. Trappen har oprindelig fremtrådt ganske som den store trappe. Nu skjules de oprindelige trin og disses hulkelsprofil inde ved spindelens af nyere trinflader og stødtrin. De spinkle vulstprofiler som engang har snoet sig op ad spindelens, er på et tidspunkt blevet hugget af, men anes dog stadig. Fot. 1978.

stigning er 15-18 cm. Trinbredden er mindre end for hovedtrappens vedkommende, nemlig 28 cm ved trappeløbets midte og stigende til 44 cm ude ved trapperumsvæggen. Derimod er den centrale del af snospindelens lidt svære, nemlig 38 cm i diameter. Sætninger i tårnmuren har her forårsaget ret betydelige forskydninger i skruespindelens forløb. Værre er det dog, at der på et tidspunkt er hugget i spindelens overflade, således at de tre små vulstprofiler er fjernet, hvilket får den svære spindel til at se mere klodset. Trappen er desuden forsynet med nye trinflader og stødtrin i egetræ, der helt dækker den oprindelige hulkelsprofil og forstyrrer trinforkanterne og skruespindelens fremtræden. Kun på trappens bagside er de oprindelige hulkels- og vulstprofiler bevaret og giver et indtryk af trappens oprindelige fremtræden.¹³

De to trappers skruespindeler har i deres enkeltheder en iøjnefaldende lighed med den tidligere nævnte sandstenstrappe i trompetertårnet på Kronborg fra 1577. For Gammel Estrups hovedtrappes vedkommende stemmer målene endda overens med Kronborgtrappens. Som medlem af

rigsrådet må Eske Brock da også ofte have haft lejlighed til at se de smukke trapper på Kronborg og der fået ideer til, hvorledes hans egne trapper på Gammel Estrup skulle se ud.¹⁴

Begge trappetårne antages at være opført mellem 1610 og 1620, om end Jørgen Skeel senere lod anbringe en sandstenstavle over indgangen til sydtårnet med årstallet 1630. Fra Eske Brocks dagbogsoptegninger ved vi, at han i 1617 lod et tårn på Gammel Estrup tække med bly. Selv om hans dagbøger glimtvis lader os få indblik i hans byggeforetagender, er der dog så store huller i kalenderrækken, at de langt fra kan følges i enkeltheder. Vi ved, at han ved arbejderne på Gammel Estrup anvendte en bygmester ved navn Mathias, som også arbejdede for ham på Dronningborg Slot i Randers. Han synes at have arbejdet ud fra en sengotisk byggetradition, hvad der navnlig ses på porttårnet på Gammel Estrup. Ud fra en anden dagbogsnotits ved vi imidlertid, at Eske Brock også havde forbindelse med en anden bygmester, der betegnes »Jørgen Skeels bygmester«.¹⁵

De to hjørnetårne, der flankerer portfløjen, de to trappetårne inde i gården samt ikke mindst de etagedelte renæssancegavle, må betragtes som et regulært stilskifte i Gammel Estrups bygningshistorie. Det er nærliggende at tro, at Jørgen Skeel, som med opførelsen af hovedbygningen på Ulstrup ved Langå i 1617 tilførte dansk senrenæssance et hovedværk, ved at låne sin bygmester ud til svigerfaderen også har påvirket slægtens fremtidige hovedsæde.

Sostrup

De to største og vel tillige de bedst vedligeholdte spindeltrapper af svelletypen findes på herregården Sostrup ved Grenå. Den tre etager høje hovedbygning udgør et trefløjet anlæg, i hvis hjørner ind mod gårdspladsen de to ottekantede trappetårne er placeret. Oprindeligt var begge tårne lige høje, ca. 20 m, og forsynet med en lav teglhængt hætte, men i 1890'erne blev det østre tårn forhøjet med en etage og forsynet med et højt kobbertækket spir.

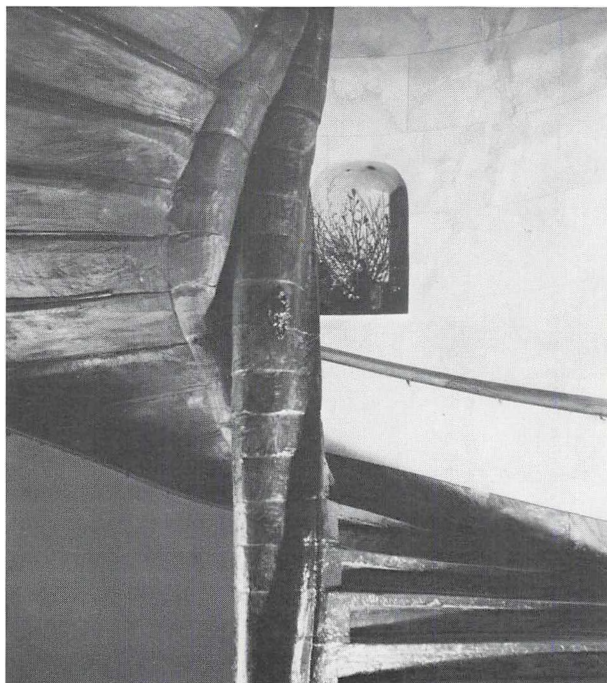
De to trapper er begge venstregående og meget ensartet udformet. Indvendigt er trappetårnene cirkulære, med en diameter på 4,5 m i det østre tårn og 4,34 i det vestre. Hver trappe indeholder 81 trin med en trindhøjde på 14-16 cm. I det østre tårn er trinbredden i trappeløbets midte ca. 35 cm og stiger til 60-65 cm ude ved trapperumsvæggen. I det vestre tårn er trappens grund de tilsvarende steder henholdsvis 31 og 48 cm. Ved hver af de tre etager er indskudt en tresidet repos.¹⁶

Trinnesens fremspring er hævlet ned i trinforsiden og afsluttes med et lodret snit ind mod trapperens akser. Dette lodrette snit afgrænser et kort, lige stykke, der ligger i samme lodrette plan som trinforkanten, og som ind mod

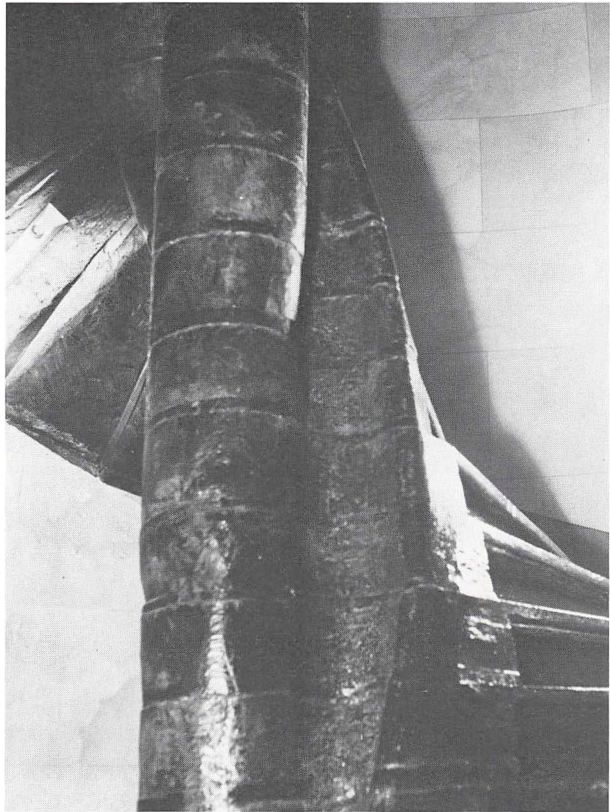
spindelen brat går over i en hulkel. Hulkelsprofilen arbejder sig i en skruelinie op langs den cylinderformede spindel, der stiger lodret op mod trappens top. I den østre trappe er spindelens diameter 27,3 cm, i den vestre 24 cm.

På trappernes bagside går spindelen over i et kraftigt formet vulstprofil, så man også her fornemmer den opstigende skruebevægelse. Skruespindelen, såvel som hele arbejdet ved de to store trapper, er meget præcist og smukt udført, og forskydninger i trappernes forløb forekommer ikke.

I 1792 blev der afholdt en brandtaksationsforretning på Sostrup, og ved den lejlighed blev trappetarne beskrevet således: »2de runde Taarne i øster og vestre Fløjes sønderste ende, ligeledes Grundmur 32 alen høje 8 alen dyb, hvorudi er 2de Vindeltrapper lagt af Eegetømmer, blev hver vurderet for 500 rdr.«¹⁷ De to trapper er dog væsentlig ældre end som så. Trappernes udformning med de to skrueprofiler omkring den centrale spindel trækker en linie til de to trapper på Gammel Estrup, hvilket ikke kan forundre, når man betænker, at Jørgen Skeel i 1612 blev ejer af Sostrup.¹⁸ Ganske vist havde Jacob Seefeld påbegyndt arbejderne på Sostrups hovedbygning i 1599 og hans enke, Sofie Bille havde fortsat arbejdet frem til 1606, således som det

Den østre og største af de to helt ens udformede svelletrapper på Sostrup. Fot. 1978.

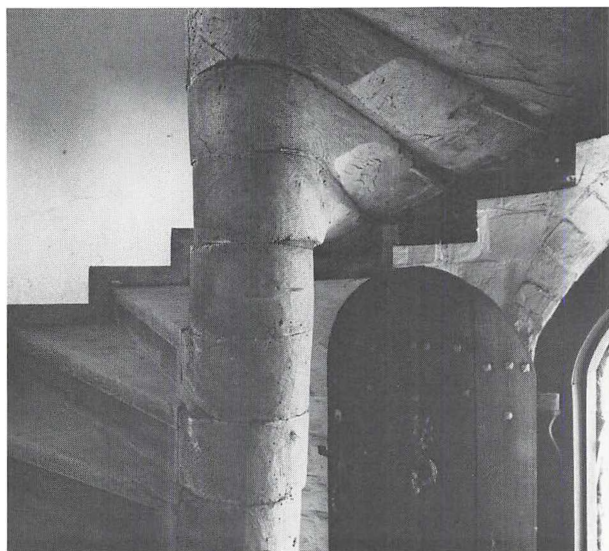

Nærbillede af spindelen på den store Sostruptrappe. Op ad den glatte, runde spindel snor sig et hulkelsprofil på forsiden og et tilsvarende vulstprofil på bagsiden – helt i overensstemmelse med trapperne på Gl. Estrup. Fot. 1978.

fremgår af en indskriftstavle på hovedbygningen. Men også Jørgen Skeel har iværksat byggeforetagender på Sostrup, således lod han den prægtige sandstensportal ved portindkørslen opsætte. At han også kan tænkes at have haft noget med de to trappetårne og disses trapper at gøre, antydes af, at der på adskillige trin i den østre trappe er indbrændt bogstaverne »SKEEL«.

Skaføgaard

På herregården Skaføgaard, ligeledes beliggende på Djursland, findes et særdeles velbevaret toetages porthus. Bygningens vestside mod voldgraven flankeres af to kvadratiske hjørnetårne med blytækkede kuppelhætter, og ind mod gårdspladsen står et rundt, ligeledes blytækket trappetårn. Tårnet hører naturligt sammen med porthuset, og begge dele synes at være opført omkring år 1600 for rigsråd Jørgen Rosenkrantz til det nærliggende Rosenholm. Det var også Jørgen Rosenkrantz, der 1580-82 havde ladet Skaføgårds trefløjede hovedbygning opføre.

Svelletrappen på Skaføgaard. Her ses den nederste del af trappen, hvori indgår de originale trinsveller. På trappens forside er disse imidlertid helt skjult af nye trinflader med forkanter og nye stødtrin. Derimod er de afrundede trinender, som danner spindelens samt trinbagsiderne synlige i deres oprindelige udformning. Fot. Poul Pedersen, 1982.

Oprindeligt var porthuset kun forbundet med hovedbygningens vestlænge ved hjælp af en spærremur ud mod graven. I trappetårnet førte en spindeltrappe op til portbygningens øverste etage, ganske som den gør i dag, men sådan har det ikke altid været.

Portbygningens oprindelige karakter af en vagtbygning ændredes i 1700-tallets anden halvdel ved indretningen af en rococostue på første sal. Omkring 1812 lod den daværende ejer, Jørgen Mørch Secher en teglhængt forbindelsesbygning opføre mellem porthuset og vestfløjen. Indgangsdøren i porthusets trappetårn ses dog endnu på en akvarel, udført af maleren og arkæologen Jacob Kornerup i 1858.¹⁹

I 1870 lod Skaføgaards ejer, den senere konseilspræsident J. B. S. Estrup, imidlertid forbindelsesbygningen ændre. Underetagen udformedes som en arkade, og gårdsiden udformedes i øvrigt i overensstemmelse med de omgivende renæssancebygninger. Tårnindgangen blev nu tilmuret, således at trapperummet var utilgængeligt, da arkitekterne V. Mørk Hansen og R. S. Møller i 1893 opmålte Skaføgaard.²⁰ Den øverste del af den gamle vindeltrappe erstattedes af en ligeløbstrappe på seks trin, som udlignede forskellen i gulvhøjden fra forbindelsebygningen til porthusets stue på første sal.

Den historisk interesserede Jacob Estrup, der havde overtaget Skaføgaard efter faderen, lod i 1915 de oprindelige trappeforhold genskabe. Indgangen

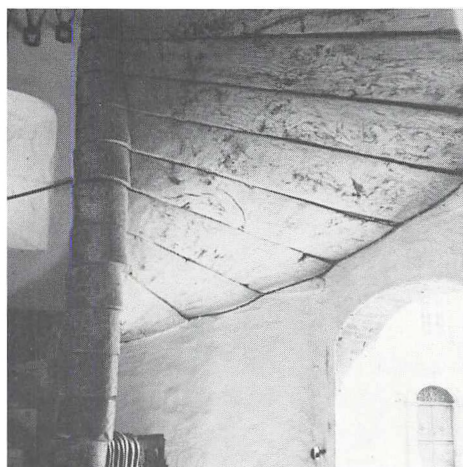
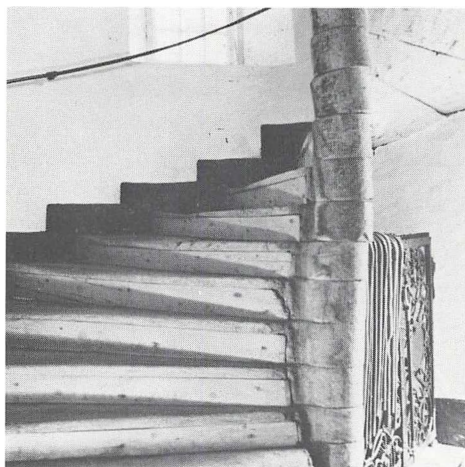
til tårnet blev retableret. De brugelige svelletrin fra den gamle trappe fik nye trinflader med forkanter og stødtrin af egetræ. Dette gælder trappens nederste femten trin, efter disse fortsætter trappen helt op med nye trin. De nye trin er sammensat af to meget svære planker af gammelt egetræ, og på trappens bagside er forskellen mellem den gamle og den nye del ganske markant. De gamle trin er, som normalt ved de gamle svelletrapper, godt tildannet med øksehug, hvorimod den nye del af trappen har alle synlige flader fint afhøvlet. Det beskedne trapperum har en diameter på 2,11 m. Trappen går højre om den cylinderformede spindel, hvis diameter måler 20,7 cm, og som er uden særlig profilering. Trinnenens bagside er udformet som en tilspidset hulflade, der ud mod trapperumsvæggen antager en svagt konveks form. Mod sædvane er trinnenens understøtningsflade i trapperumsvæggen synlig og ses at være vandret.²¹

Kongsdal

I det nordvestlige hjørne af gårdspladsen ved den trefløjede hovedbygning til den sjællandske herregård Kongsdal ses et anseligt, ottekantet trappetårn dækket af et enkelt udformet kobbertækket etagespir.

Trapperummet er omtrent cirkulært med en maximaldiameter på 3,7 m. En muret trappe med slidtrin af egetræ fører ned til kælderens. Fra stueetagen fører en højredrejende spindeltrappe af svelletypen op til første sal. Dette løb består af 23 trin; efter en trekantrepos fortsætter trappen med 24 trin op til loftet. Trappen har været anvendt til transport af korn til loftet og har derfor været udsat for et hårdt slid. Dette fremgår i særdeleshed af trappens trinflader, hvis forkantfæse er dækket af påforede fyrreplanker. Trappen har en stigning på omkring 18 cm, medens trinbredden på midten er ca. 30 cm. Trinlængden varierer mellem 165 og 178 cm. I trinforkanterne ses ind mod akse et mindre indsnit, som snor sig op langs den ca. 22 cm tykke spindel. Ved det nederste trin er spindelen øget betydeligt, og i trinforkanten er indskåret et svejfsnit. Trinbagsiderne er hver især tilhugget som konvekse flader, der ind mod midteraksen er næsten lodrette, men drejer sig propelagtigt indtil de ude ved trapperumsvæggen danner en vinkel på omkring 24 grader med det vandrette plan. På denne måde danner trappens underside et jævnt skrueplan. Bortset fra det ovennævnte slid på trinfladerne er trappen i god stand.

Kongsdal eller Tygestrup, som godset oprindeligt hed, kan følges langt tilbage i middelalderen, men først da den pommerske adelsmand Peder Reedtz i 1587 kom i besiddelse af godset, indledtes en byggeproces af større betydning. Over tårnets hoveddør fandtes tidligere en stentavle med følgende indskrift: »Guud Naaede Konning Frederik, Guud og Hannem tacker

Svelletrappen på Kongsdal. Trinforsiderne dækkes af nyere påsatte fyrreplanker. Billedet til højre viser trappen set op langs bagsiden. Bemærk, hvorledes trinbagsiderne fra et næsten lodret plan inde ved spindelen gradvist drejer sig udefter mod væggen. Fot. 1982.

jeg«. Indskriften hentydede til, at Frederik II skænkede store dele af godset til Peder Reedtz. Forbogstaverne i de anførte ord ses yderligere udført i mørkere mursten, indmuret i vestfløjens nordgavl, som desuden i jernankre bærer årstallet 1598. Det ret homogene bygningsanlæg er formentlig fuldført ikke længe efter, og trappen, der er opstillet samtidig med tårnets opførelse, synes således at kunne dateres til omkring 1600.²²

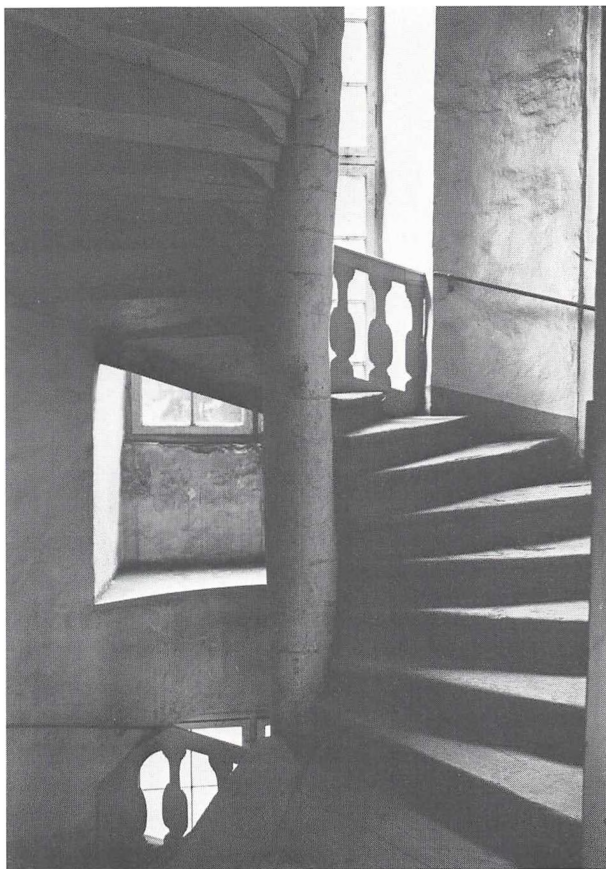
Trappen i trompetertårnet på Koldinghus

Ved projekteringen af den biblioteks- og kunstkammerbygning, som Frederik III i 1665 lod påbegynde på Slotsholmen i København, blev der indforskrevet franske tegninger til det berømte bibliotek, kardinal Mazarin havde ladet opføre i Paris i 1647.²³

Ved hver ende af den 80 m lange, søjlesmykkede bibliotekssal på Slotsholmen opstilledes en svellevindeltrappe af egetræ. Trappen i østenden gik højre om, medens den vestre gik venstre om. Bibliotekets bygmester Albertus Mathiesen pålagde i 1667 tømremester Morten Sørensen i København at udføre og opstille de to trappers i alt 179 trin. For at tildanne og opstille trapperne fik tømmer Sørensen 1½ rdr. pr. trin. Det svære tømmer skaffedes fra skovene omkring Flensborg.

Mazarins bibliotek i Paris eksisterer ikke længere i sin oprindelige udformning, det samme gælder Frederik III's bibliotek. Da bygningen 1909-10 blev ombygget til rigsarkiv, blev den prægtige sal helt splittet ad. Nogle af

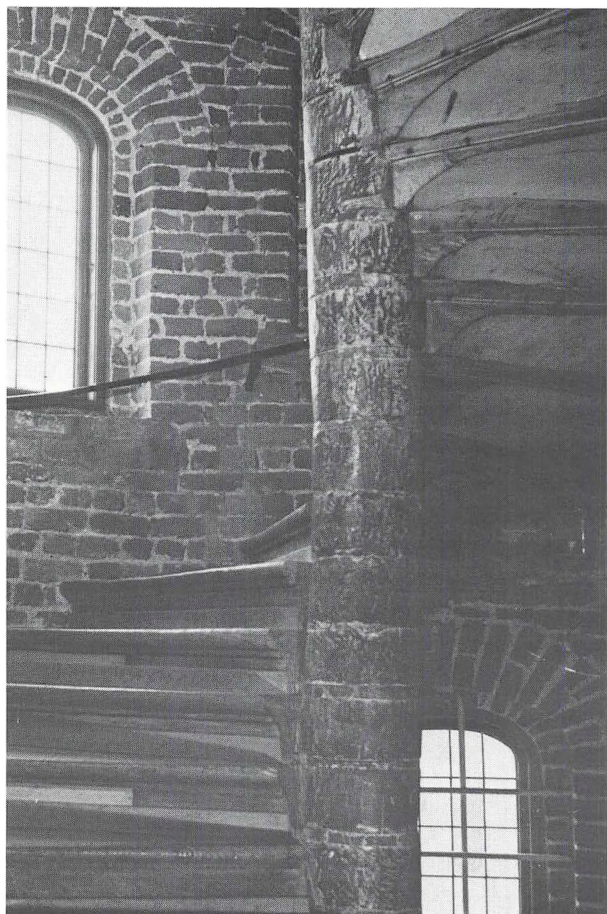
Den nu forsvundne trappe, som var opstillet vest for salen på det store kongelige bibliotek i København. Trappen var udformet ligesom den østre trappe, der nu findes på Koldinghus. Bemærk den skrå vange, der er anbragt, hvor trappen går forbi den høje vinduesniche. Fot. Nationalmuseet 1908.

søjlerne findes nu i Nationalmuseets foredragssal, medens loftet og det smukke mosaikgulv blev overført til det nye Christiansborg Slot.

Den højredrejede trappe fra salens østende blev, sammen med søjler og balkon fra en af hofbygmester J. H. Koch i 1827 indrettet bibliotekssal, overladt til Museet på Koldinghus. Derimod er det ikke lykkedes at finde ud af, hvad der er blevet af den anden trappe. Den havde ca. 85 trin omkring 2,2 m lange og ca. 16 cm tykke. Bredden varierede fra 30 til 70 cm. Alle trin var smukt tildannet og høvlet i facon.²⁴

Den østre trappe blev, sammen med delene til den såkaldte »Hvide Sal«, ved museumsinspektør A. M. G. Friis overført til Koldinghus i 1910. Trappen opstilledes her i det nordvestre hjørnetårn, »Trompetertårnet«, det tårn hvorfra man i slottets storhedstid med trompetfanfarer havde budt fyrstelige gæster velkommen på Koldinghus. Opstillingen af trappen var et led i den

Den østre trappe fra det store kongelige bibliotek i København, således som den nu er opstillet på Koldinghus. Trinnene er afkortet for at tilpasses trapperummets størrelse. Fot. 1978.

delvise retablering af slotsruinens nord- og vestfløj, der foretoges i årene 1910-17. Trompetertårnet havde tidligere indeholdt en sandstensvindeltrappe, formentlig af samme udseende som trappen i det sydvestre hjørnetårn – omtalt i forbindelse med trappen på Berritsgaard – og med de karakteristiske tovsnoede profiler i spindelen. Disse trapper stammede, ligesom tårnene selv, fra de meget omfattende bygningsarbejder, som Chr. IV lod foretage i årene 1598-1616, efter en brand på slottet. Arbejdet lededes af kongens bygmester Hercules Oberberg og stenhugger Hans Barchmann, kongen synes dog selv at have været den ledende kraft ved projekteringen. Ved slottets brand i 1808 blev trappen ødelagt; i tårnmuren ses dog endnu de afslåede stumper af nogle af sandstenstrinnene.²⁵

Den overflyttede trappe i trompetertårnet er som nævnt højredrejende, trappen indeholder 75 egetræstrin, der ved afkortning er tilpasset det runde trapperum, hvor trinnene hviler på store murhager. Ind mod trapperumsmets midterakse er trinnene fint tildannet omkring den cylindriske spindel, hvis diameter måler 31 cm. Overgangen til trinforakterne er formidlet ved en dybt indskåret hulkel, der i en stadig opadstigende skruelinie løber rundt om spindelen. Trinnene har et profileret trinfremspring på ca. 4,5 cm. Inde ved spindelen er trinbredden kun 6,6 cm, men stiger herfra, indtil den ude ved trapperumsmuren når op på ca. 64 cm.

Trappens bagside er ret speciel. I hvert trins skråhuggede bagflade er, ind mod spindelen, udskåret en runding, således at der opstår en lille lodret flade, hvilket bibringer bagsiden dens karakter af et skruerplan.

Da trappen stod i det gamle Kongelige Bibliotek var der i trapperummet anbragt store vinduer ud mod bibliotekshaven. Her hvilede trappens trin på en skråliggende støttevange med et plankedokkerækværk. Dette var ikke nødvendigt ved trappens nyopstilling på Koldinghus, hvor de oprindelige kurvehankbuede renæssancevinduer følger trappens ydre forløb.

I kælderens på Koldinghus opbevares yderligere 23 trin fra denne trappe. De ses at have ligget ca. 15 cm inde i den gamle trapperumsmur. Disse 23 trin udgør sammen med de genopstillede 75 trin omtrent det antal, der blev opgivet ved nedtagelsen af trappen i det gamle Kongelige Bibliotek.

Lundagård

Nord for domkirken i Lund opførtes i 1570'erne en ny kongebolig, Lundagård. 1578-79 opførtes her et trappetårn med en vældig spindeltrappe af svelletypen. Byggeriet på Lundagård forestodes af bygmester Dirick, og trappen opstilledes af snedker Johan Rundt.²⁶

Arkitekt C. G. Brunius formåede i 1835 ud fra sine drømme om »Medeltiden« helt at kvæle den gamle renæssancebygning, men på Erik Dahlberghs prospekt af Lund fornemmes husets højrenæssancekarakter med etagedelte, svungne gavle og trappetårnets spirkrone.

Af den gamle svelletrappe er der intet tilbage. Allerede i 1732 var den blevet fornyet. Det siges ganske vist, at »Akademitømmeren« Per Nilsson, som stod for dette arbejde, havde udført den nye trappe ganske som den gamle. Dette synes dog at være at tage munden for fuld. Kun ved sine vældige dimensioner formår denne trappe at fange interessen. Sammenlignet med de tidligere omtalte trapper af denne type, falder denne simpelt udførte trappe på Lundagård ganske igennem. Spindelen er cylindrisk og helt uden de fine enkeltheder, som gør de danske herregårdstrapper så interessante. End ikke det indfaldede trinfremspring findes på denne trappe.

EKSKURS

Hovedtrappen på herregården Overgaard ved Hadsund

Hovedbygningen på rigsråd Jørgen Lykkes hovedsæde Overgaard blev opført i 1540'rne. Det formodes, at Jørgen Lykke ved opbygningen gjorde brug af den første påviselige hollandske bygmester i Danmark, Matheus Rubensaadt, som han selv menes at have ført hertil.¹

Det runde trappetårn på sydsiden af hovedfløjen på Overgaard anses for at være et af de ældste i landet. Tårnbygningen har i de nedre partier stor lighed med det tidligere omtalte, noget mindre trappetårn på Jørgen Lykkes anden store herregård Bonderup eller Lerkenfeldt, som den nu hedder. Man må antage, at den oprindelige trappe i tårnet på Overgaard har været en mægler-spindeltrappe af nogenlunde samme udseende som den før beskrevne på Lerkenfeldt. Den oprindelige rundbuede indgangsportal er bevaret, om end selve indgangen er tilmuret. Dens placering i tårnets østlige side lader formode, at den oprindelige trappe, ligesom på Lerkenfeldt, har gået venstre om i modsætning til den nuværende trappe.

Efter at Overgaard i 1661 var kommet i den indvandrede tyske adelslægt Arenstorffs besiddelse, blev der foretaget en række bygningsforandringer. Af særlig interesse er de omfattende ombygningsarbejder, som etatsråd Frederik von Arenstorff lod foretage i årene 1728-31. Disse arbejder, som skal omtales nærmere i det følgende, tilførte Jørgen Lykkes gamle hus nogle af de virkelig smukke enkeltheder i dansk senbarok.

Overgaards godsarkiv i Landsarkivet for Nørrejylland og Arenstorffslægtens private arkiv i Rigsarkivet tillader os glimtvis at få et indblik i, hvad der egentlig blev foretaget.² Desværre er arkivmaterialet ikke komplet, og der savnes oplysninger om det i denne sammenhæng allervigtigste, nemlig opførelsen af den nye trappe i Jørgen Lykkes gamle tårn.

Nordfløjen har altid udgjort hovedlængen i det omfattende bygningsanlæg, og det var herom de betydelige ændringer særlig var koncentrerede. Stueetagens sømløse renæssancehvælv gjorde det muligt frit at udarbejde førstesalens etageplan, som imidlertid var betinget af den forholdsvis smalle bygning. Bortset fra partiet, hvor salen er, blev etagen delt af et langt, gennemgående hovedskillerum. Herefter udformedes de mindre stuer ved hjælp af tværskillerum. Vi ved, at tømmermanden i Udbynder, Chresten Jensen blandt andet opstillede 24 fag skillerum af bindingsværk.³

Indgangen fandt stadig sted gennem tårnet, som trods sin skæve placering fungerer som en del af bygningsanlæggets akse. Fra tårntrappen træder man på første sal ind i galleriet, et af de ædleste rum i vor senbarok. Gulvet er belagt med lyse og mørke fliser i ølandske kalksten i et diagonalt mønster.

Det svagt buede loft er prydet med plafondmalerier, indfattet i en meget smuk stukdekoration.⁴ Galleriet udgør den centrale forbindelse mellem etagens enkelte stuer og giver tillige umiddelbar adgang til den store sal og biblioteket.⁵ De mere private stuer, med overordentlig smukke senbarokke enkeltheder, ligger ud til husets gavle mod øst og vest.⁶ Man får det indtryk, at Frederik von Arenstorff og hans nu ukendte bygningskyndige hjælper under planlægningen af det indre på Overgaard i væsentlig grad har tillempt sig nyere franske boligidealer.⁷

Jørgen Lykkes gamle tårnbygning gennemgik en fuldstændig forandring. Det gamle spir blev nedtaget, og tårnmuren blev, ved en mindre udkrænkning, forhøjet med ca. 4,7 m. For at formidle overgangen fra den cirkulære tårnmur til det nye ottekantede etagespir blev de øverste otte skifter ved hjørnerne udmuret i en svagt udfaldende, men ret linie, så der dannedes otte murvinkler under den kraftigt udladende gesims. Over glamhullet til tårnets klokke ses i murankre årstallet 1730.

Spiret er opbygget på en bjælkekonstruktion bestående af tre hinanden krydsende bjælkelag. På de øverste bjælker er fastgjort en ottekantet ramme-konstruktion, på hvis hjørner etagespirets tagstol er opstillet. Denne består af lodrette stolper, der indbyrdes er forbundet af andreaskorsformede tømmerafstivninger. Der er desuden indbygget tilsvarende vandrette afstivninger inde i spirkonstruktionen.

Spiret, som nok er et af de prægtigste, vor herregårdsarkitektur har efterladt os, har flere lighedspunkter med tagrytteren på Reformert Kirke i København. Hvem der har tegnet spiret, ved vi ikke, men vi ved, at det er en københavnsk tømrmester, Gabriel Sørensen, der har udført det.⁸ Hans kontrakt om opførelsen er ikke bevaret, men i nogle antegnelser til Overgaards bygningsregnskaber i 1730 ses de fornødne oplysninger. Vi ved ikke, hvor meget han fik udbetalt for sit arbejde, men vi ved, at etatsråd von Arenstorff udover den akkorderede sum udbetalte 50 rdr. for arbejdet med spiret.

Der var nogen divergens mellem Arenstorff og hans fuldmægtig Lars Broerholdt, som allerede den 14. januar havde udbetalt den akkorderede sum til tømrmesteren.⁹ Men vi får ikke nogen forklaring på, hvorfor mester Gabriel eller rettere hans mestersvend fik udbetalt denne sum. Det kan næppe kun være, fordi von Arenstorff var tilfreds med arbejdet, noget andet må have ligget bag. En lokal tømmer fik netop i 1730 penge for at indlægge ti egebjælker i tårnet samtidig med, at han nedtog et stykke af trappen. Har de 50 rdr., som mester Gabriel fik, noget at gøre med den nye trappe?

Også spirets fløjstang er et eksempel på smukt københavnsk håndværk. Den 14. august 1730 traf mester Gabriel aftale med smedemester Herman

Scheffel om udførelsen af dette fine stykke smedearbejde. I kontrakten indgår aftale om arbejdets enkeltheder herunder stangens dimensioner, kuglen og løvværksornamentikken. Øverst ses en krone, der bæres af liljer, en hentydning til Frederik von Arenstorffs hustru, baronesse Marie Antoinette von Liliencron.¹⁰ Det smukke spir har nu i mere end 250 år med sine omkring 39 meter været et ledemærke for indsejlingen til Mariager Fjord.

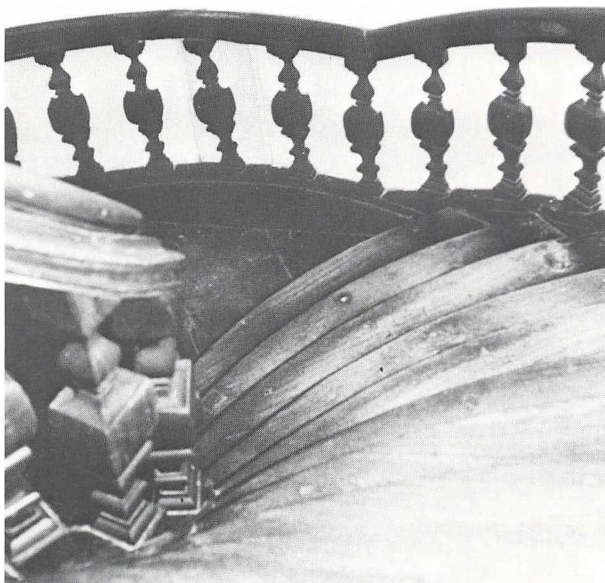
Fr. von Arenstorff havde ikke blot forbindelser i København, men også sydpå, muligvis afledt af den omfattende handel, han drev her.¹¹ Vi ved, at sten- og billedhuggeren Hieronimus Jacob Hassenberg i Lübeck leverede et betydeligt antal polerede ølandsfliser til Overgaard i 1730.¹² Det er de fliser, der ligger på gulvet i galleriet på første sal. I Hassenbergs aftaleskrivelse om leverancen, tilbyder han desuden at levere marmorarbejde eller andet stenarbejde, som portaler og kaminer og hvad der ellers måtte forlanges. At dette tilbud har båret frugt, fremgår af, at der i etatsråd Arenstorffs arkiv findes en regning på smedede hængsler, låse m.m. fra en smedemester i Lübeck ved navn Nicolaus Bormann, betalt af Hassenberg d. 31.8.1730.¹³

To betydelige arbejder af Hassenberg findes i domkirken i Lübeck. Det er hovedportalen til det fyrstbiskoppelige kapel samt indgangsportalen til kapellet for familien von Focke.¹⁴ De to kapelportaler i sandsten har begge den samme forkrøppede dobbelte pilasterstilling, som genfindes i portalen i tårnet på Overgaard, på slutstenen dateret til 1730. Et andet lighedspunkt er den brudte segmentbue, der danner en ramme om et våbenskjold. I portalen på Overgaard ses i en slags rulleværkskartouche våbenskjoldene for familierne von Arenstorff og von Liliencron. Den smukke akantuskartouche, der i det fyrstbiskoppelige kapel i Lübeck indfatter en indskrift, genfindes som indramning om et spejlmonogram, udført i sort marmor i kaminen i gyldenlæderstuen på Overgaard. Der er altså her vidnesbyrd om, at Lübeck endnu i 1700-tallet formåede at påvirke den jyske halvø i kunstnerisk henseende.

Trappen begynder inden for hoveddøren med et bredt tresidet repostrin, som fører ind til den overhængede underetage. Herefter følger den egentlige trappe. Under trinnene er tårnmuren 8 cm tykkere end oven over trinnene, idet en indvendig skalmuring af tårnmuren er foretaget i takt med den nuværende trappes opstilling.

Trappen består af 27 trin, afbrudt af et bredt tresidet repostrin ved det femtende trin. Hvert trin er ca. 1,5 m langt. Trindhøjden er 15 cm, og grunden midt i trappeløbet er 26 cm. Hvert trin har en smukt buet forkant, som svinger radiært ud fra trappens krumme forvange. Ude ved trapperumsvæggen forsvinder trinnene ind under skinbagvangen, som er sammensat af krumme tresidede stykker af 5,5 cm tykt egetræ, indpasset fra trinforkant til trinforkant. Vangestykkerne dækkes af 6 cm tykke lister, hvis krumning

Trappen på Overgaard. Bemærk de krumme vangestykker på bagvangen samt gelænderet. Fot. 1977.

følger tårnvæggens runding, heri er gelænderets balustré med den fint profilerede håndliste fastgjort.

Det interessanteste ved trappen er den herhjemme enestående krumme forvange, der danner en næsten cirkulær lysning med en diameter på mellem 105 og 110 cm. Ved første sal afsluttes trappen og forvangen med en bred repos, begrænset af en liggende vange, som i to buer fra trapperummets østvæg løber sammen med forvangen. Forvangen er opbygget af lodret sammenlimede buestykker af 11 cm tykt egetræ, der ved lodsnittet har en højde på 38 cm. Kun forvangers overkant er synlig, idet den på siderne og underkanten er beklædt med et egepanel med profilhøvlede kanter. Det er derfor ikke muligt at se, hvorledes de enkelte trin er tappet ind i vangens side.

De meget smukke balustre er af dokketype med mange fint udførte profilskæringer. Balustrenes tværsnit er, i modsætning til det normale for denne periode, kvadratisk. Karakteristisk for denne trappes balustre er også, at profilskæringerne er udført vinkelret på disses lodrette akse. Normalt følger indskæringer i dokkebalustre nemlig trappeløbets skrå hældning, således som det f.eks. ses i gelænderet på det nederste trappeløb i Lille

Strandstræde 14, omtalt s. 37. Balustre med rektangulært tværsnit og skrå-profilskæring vil imidlertid virke uharmoniske i en sådan trappe med cirkulær lysning og krumme vanger. I senere trapper af denne art er der således næsten altid anvendt drejede balustre, se s. 44 og s. 72.

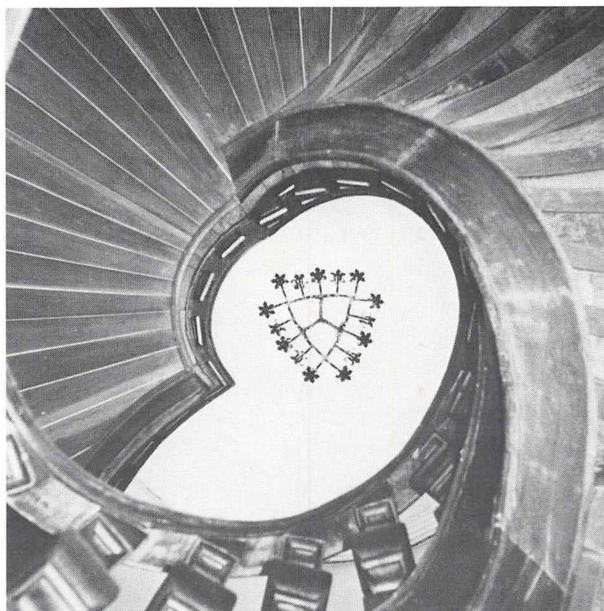
Den meget fine håndliste afsluttes øverst af en rund håndstang. Trappens underside er beklædt med egepanel. Hele trappen har tidligere været malet, men står nu mørkt lakeret.

Vindeltrapper med lysning har som tidligere nævnt allerede fra 1300-tallet været brugt i Frankrig og Tyskland. Oprindeligt var det stentrapper, som med en ubetydelig hulspindel indbyggedes i tårne. Trinnes ydre ende var fastholdt i tårnvæggen, medens centerenden for hvert trin blev forskudt lidt i forhold til trappens lodrette akse. Derved fremkom en mindre lysning, som gradvis blev forøget. Trinnes frie centerende blev tildannet således, at et gennemgående skrue- eller snekkeprofil opstod. Ved store trappeanlæg, som den tidligere nævnte »Grosse Wendelstein« i slottet Albrechtsburg i Meissen, ses en lysning på 86 cm, men her er den frie ende af trappen understøttet af slanke søjler.¹⁵ Senere i 1500-tallet blev man dristigere, som i slottet Hartenfels ved Torgau fra 1535, hvor de frie trinender hænger uden understøtning, lysningen her er dog kun 38 cm.¹⁶

I det tidligere omtalte værk »Quattro Libri del Architectura« skriver Andrea Palladio i kapitel 28 om trapper med stor lysning: »Aldeles særskilt fortræffelige bliver disse trapper, som har et åbent rum i midten, thi de kan få lyset fra oven, og personer, der befinder sig øverst, kan se alle, der kommer op ad trappen, foruden at de selv kan ses.«¹⁷

Allerede i 1560 havde Palladio selv i klosteret Santa Maria della Caritas i Venezia opført en sådan stor spiraltrappe med en meget stor oval lysning og helt fritbærende stentrin.¹⁸ Denne trappeform er i øvrigt efterlignet helt ned til vor tids betontrapper.

Den franske arkitekturteoretiker Augustin Charles d'Aviler (1653-1700) udgav i 1691 bogen »Cours D'architecture«. Heri demonstrerer han i en række plancher prøver på samtidens franske arkitektur. Udover etageplaner til palæer m.m. vises der en række af konstruktive og dekorative enkeltheder som kaminer, portalindramninger, søjledetailler, balustradegallerier, snedkerprofiler og mange andre ting. På planche 64 b i bogen er vist en trappe med en krum forvange med stor lysning, d'Aviler siger om denne trappe, som er gengivet i plan og opstalt: »Det er et ikke lidet vanskeligt tømrerarbejde at udføre en trappe af denne type, hvor man må vide at anvende det rigtige træ og støtterne til de opstigende kurver. Det hele må være godt sammenføjjet og uden at bruge andet jern end de bolte, som holder gelændet fast til trapperummets vægge. Balustrene kan være drejede eller skåret i

Overgaard. Trappens lysning set nedefra. Fot. 1977.

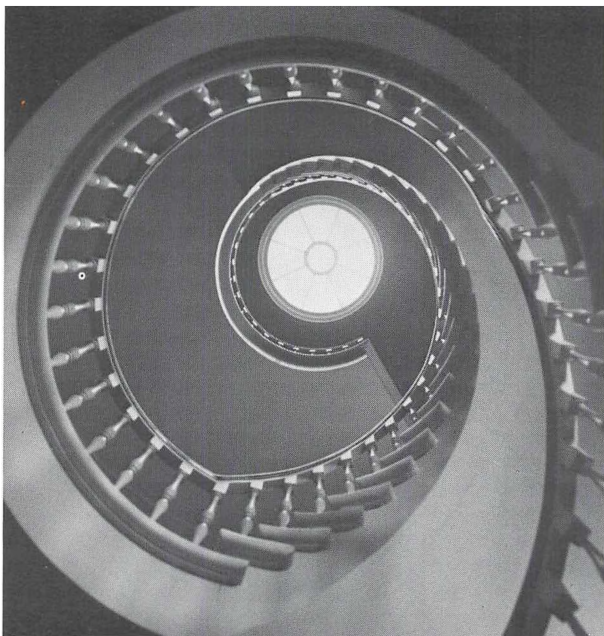
firkant og skal stå lodret på trappeløbet. Trinnene er alle forsmårede og bør være brede udadtil, og snirkelen skal være pænt høvlet. Der er adskillige former for trapper, udført såvel i sten som i træ, for eksempel dem i snirkel- eller skrueform, men den smukkeste af alle trapper er den, hvor lysningen i midten er fritbærende.«¹⁹

D'Avilers ord om det vanskelige, rent håndværksmæssigt, der ligger i at udføre en sådan spiraltrappe, kan vor tids bygningshåndværkere roligt gøre til deres. Selv med vort moderne værktøj er udførelsen kompliceret. Alene opsnøringen af trappens vanger og håndlister kan volde meget hovedbrud.

Så meget mere ejendommeligt er det da at konstatere tilstedeværelsen af trappen på Overgaard, hvor den har stået i ca. 250 år. Den må på det nærmeste betragtes som et fransk arkitekturmotiv med et dansk indslag, de slanke balustre.

Først efter midten af 1700-tallet nåede de store svungne spiraltrapper med stor lysning til Tyskland, muligvis formidlet af franske emigranter. Adskillige eksempler på disse trapper kendes fra Berlin og Potsdam.²⁰

Herhjemme vandt disse trapper indpas omkring år 1800. Arkitekt C. F. Hansen opførte omkring 1792 sit eget meget smukke hus, Palmaille nr. 116 i Altona. I det velbevarede hus findes en endog meget fornem opsadlet spiraltrappe, der minder noget om den tidligere omtalte, men langt

Den opsadlede trappe i C. F. Hansens hus Palmaillen 116 i Altona. Trappens lysning set nedefra. Fot. 1978.

yngre trappe på Skovsbo. Ved hjælp af de synlige trinender ind mod trappens lysning er der synsmæssigt opnået en tilnærmelse mod begrebet »den mod midten fritbærende trappe«, som var Andrea Palladios ideal.²¹

Den svungne spiraltrappe med stor cirkulær eller oval lysning blev gjort til genstand for en indgående belysning i konstruktiv henseende i bogen »Neues Treppenbuch«, som i 1802 blev publiceret af Chr. Fr. Pechel. Bogen beskriver forskellige trappeformer udført i træ. Af bogens i alt 23 kobberstukne plancher med forskellige trappekonstruktioner er der fire plancher, der behandler begrebet spiraltrapper. Man ser her de komplicerede konstruktioner af trappevangerne, og det er bemærkelsesværdigt at se den omhu, der er lagt i at anskueliggøre de enkelte konstruktionsdetaller. Pechel undgår næsten helt at indføre skæve trin, idet han tæt inde ved forvangen har skåret et kort buesnit i trinforkanten, herved opnåede den effektive trinflade det optimale.²²

Flere steder i København ses eksempler på, at Pechels bog har båret frugt. Her skal blot nævnes trappen i ejendommen Hauser Plads 32 og trappen i Kvæsthusgade 3, der begge er udført omkring 1810.²³ Endvidere den smukke trappe i C. F. Hansens rådhusbygning på Nytorv, trappen findes inde bag indgangsportalen mod Kattesundet.

NOTER

Anvendte forkortelser

- L.A.F.: Landsarkivet for Fyn.
N.L.A.: Landsarkivet for Nørrejylland.
Æ.N.A.: Tegninger af Ældre Nordisk Arkitektur.

Indledning

1. Tegninger af Ældre Nordisk Arkitektur, Ny Serie. I, København 1921. T. 1.-3. – Hubert Krins: Die Frühen Steinkirchen Dänemarks. Hamburg 1968. S. 80. I sidstnævnte påpeges ligheden med trappeanlæg i nogle anglonormanniske kirker.
2. Af eksempler på sådanne trappeanlæg i kirkerne kan nævnes trappeanlægget i Store Heddinge Kirkes korbygning, en kombineret trappe udført i kridtsten (Francis Beckett: Danmarks Kunst. Bd. I. København 1924. S. 165). Endvidere de i teglsten udførte vindeltrapper i rundkirkerne i Bjernede og Thorsager fra 1200-tallet (Francis Beckett, anførte arbejde s. 169 samt Trap Danmark, 4. udg. Randers Amt, København 1926, s. 686). Fra 1500-tallet kan nævnes de store murstensvindeltrapper i kortårnene i Århus Domkirke (Danmarks Kirker: Århus Amt, hefte 2-4, København 1978, s. 268). På Kronborg har man ved slottets istandsættelse i 1920'erne fundet det underste af flere middelaldertrapper, muret af store, røde sten. I Katrinegade 3 i Kolding fandt man i 1884, under udgravning til en kælder, rester af en muret vindeltrappe (I. O. Brandorffs arkiv i Landsarkivet for Nørrejylland, A 7 (812) 2, venligst meddelt mig af museumsinspektør Poul Dedenroth-Schou, Museet på Koldinghus). I Præstegade 21 i Kalundborg ses endnu underdelen af en tårntrappe (Trap Danmark, 5. udg. Holbæk Amt, København 1954, s. 362 samt Chr. Waagepetersen: Kalundborg Gamle Bygninger, IV, Kalundborg 1979).
3. Der kendes adskillige eksempler fra 1500-tallet på sandstenstrapper af denne konstruktion. Se nærmere herom i afsnittet om svellevindeltrapper, s. 47.
4. Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, bd. 18, sp. 572. Trappen findes i klokkestabelen i Ekeskog i Västergötland.
5. Friedrich Mielke: Die Geschichte der deutschen Treppen. Berlin-München 1966. Trappen på Albrechtsburg er gengivet s. 61-63.

Møglerspindeltrapper

1. Tieleman van der Horst: Theatrum Machinarum Universelle of Algemeen Baukunde. De Treppenboek, T. VII. Bogen udkom i Amsterdam i 1739 og i tysk oversættelse i Frankfurt og Leipzig i 1763.
2. Æ.N.A., Ny Serie I, Venge Klosterkirke, T. 1.-2.
3. Den dendrokronologiske undersøgelse er foretaget af Carsten Sønderby, Wormianum, Institut for Kulturhistorisk Oplysning, Højbjerg ved Århus med assistance af arkitekt J. Vilhelmsen, Århus.
4. Vilhelm Lorenzen: Studier i dansk Herregaardsarkitektur i 16. og 17. Aarhundrede, København 1921, s. 107: »Det er kun Jørgen Lykkes to Gaarde Overgaard og Lerkenfeldt samt Herluf Trolles Hillerødsholm (Frederiksborg) der kan opvise sengotiske Trappetaarne.« I en brandtaksationsforretning over Lerkenfeldts bygninger fra 1798 beskrives det grundmurede tårn, dog uden at trappen nævnes – måske har den allerede da været forfalden. Lerkenfeldt Godsarkiv, G 206-67, N.L.A.
5. Nationalmuseets 2. afdeling, beretningsarkiv.
6. Ved forleningen påtog Jørgen Lykke sig »med det allerførste igen at opbygge og forbedre Klostergaarden, Kirken og Laden, som nu er afbrændt.« Danske Kancelliregistranter 1535-1550, s. 395, 28.12.1548.
7. Mariager Klosters godsarkiv, G 247-7, taksationsforretning over Mariager Kloster. N.L.A.
8. Otto Norn, Jørgen Slettebo og Jørgen Poulsen: Sønderborg Slot, København 1963, s. 104-107. Her gengives de omtalte opmålingsplaner.
9. Anførte arbejde s. 148 og 199, note 17. I øvrigt er der ikke normalt adgang til kapellets smukke galleri, hvis gulv er belagt med mosaikfliser.
10. Anførte arbejde s. 128 og 134.

11. Foto i Nationalmuseets 2. afdeling.
12. Otto Norn: anførte arbejde s. 185 og 199, note 7.
13. Otto Madsen: Brundlund Slot, Åbenrå 1970, s. 35 samt beretning i Nationalmuseets 2. afdeling.
14. Hakon Lund og Chr. L. Küster: Katalog til Christian Frederik Hansen. Udstilling i Altona Museet 1968, pl. 27, plan, snit og opstalt af huset Philosophenweg 18.
15. Lauritz de Thura: Den danske Vitruvius, Anden Del, København 1749, Tab. 129, hvor snittegningen viser den gamle trappes venstredrejning.
16. Otto Madsen: anførte arbejde s. 58 og 83, hvor der redegøres for trappens formentlige alder og de senere ændringer.
17. Francis Beckett og H. J. Holm: Danske Herreborge, København 1904, blad 46-53 efter opmålinger af arkitekt V. Koch.
18. H. H. Engqvist i Architectura, København 1980, s. 103.
19. Hovedbygningen blev dette år indrettet til beboelse for regimentsskriveren ved det kronborgske rytterdistrikt, O. Chr. Rasch. Klosterets hovedbygning angives i forbindelse hermed af amtmand Fr. v. Gram at være stærkt forfalden på tag, vinduer og døre. Frederiksborg og Kronborg Amt, kopibog for erklæringer og breve til kollegierne 1731-37, brev til rentekammeret af 4.7.1733. Arbejdet blev meldt færdigt d. 12.2.1734. Kopibog for udgående partikulære breve 1731-35. Landsarkivet for Sjælland m.m.
20. Opmålinger af klosterbygningen af arkitekt J. B. Løffler fra 1892 i Nationalmuseets 2. afd.
21. Harald Langberg: Kronborg. Vejledning for slottets gæster, Boligministeriet 1979, s. 33.
22. Jeg takker overinspektør ved Nationalmuseet Harald Langberg for henvisning til denne, lidet kendte trappe.
23. I. P. Trap: Kongeriget Danmark, speciel Del 2, s. 878, hvor det omtales, at tårnet er fornyet, medens det i supplementsbindet s. 142 anføres, at der er tale om en ændring af det gamle tårn.
24. N.L.A. Brandtaksationsprotokoller for Hatting herred, 1833-1852, B. 519A-11, s. 245, taksation af 30.11.1843 samt 1852-1868, B. 5190-1, s. 547, taksation af 5.7.1867.
25. I taksationen af 5.7.1867 beskrives tårnet som værende fem etager højt, og således ses det også på et prospekt i Illustreret Tidende fra 3.6.1860. Et prospektkort fra omkring århundredskiftet viser imidlertid tårnet i tre etager med kreneleret murkrone.
26. Gotfred Tvedes opmåling af Tirsbæk fra 1914 i Nationalmuseets 2. afdeling.
27. Brandtaksationsprotokoller i Landsarkivet for Sjælland m.m. Taksationsprotokol for Tillitse sogn s. 69-70, taksation af 10.7.1806. Taksationsprotokol for Lollands Sdr. herred 1857-1877, s. 21, taksation af 14.1.1857. Trappens dårlige tilstand tyder på, at der er tale om en mæglerispindeltrappe. I samme protokol s. 73, taksation af 1869. Endvidere Brandforsikringsprotokol for Tillitse sogn i Erhvervsarkivet i Århus, forsikringsnr. 241.
28. M. Mackeprang og W. Norvin: Fyens Historiske Herregaarde, Odense 1911, s. 14, hvor det om det runde trappetårn blandt andet hedder: »Et Stykke af den gamle Egevindeltrappe med sin snoede Spindel og sine svære 6" tykke Trin findes endnu i Behold«. I Aarskrift for Svendborg Amts Historiske Samfund fra 1908 skriver lensbaron C. E. Holck om Holckenhavn, s. 34: »Umiddelbart op til Portbygningen anbragte Ellen Marsvin et lille rundt Taarn med Egetræsvindeltrappe som endnu findes«. Sammesteds s. 35: »Paa Gavlen over Porten som fører ind til Borggaarden ses øverst Bogstaverne IHS og derefter EMS 1634.« – Meddelelser fra Foreningen til gamle Bygningers Bevaring, III rk. III, København 1928, Vilh. Lorenzen: Domenicus Baetias. S. 6 heri gengives en plan over Holckenhavn af arkitekt A. Colding, 1906-1908. – I en synsforretning over bygningerne af 9.9.1663 anføres følgende: »Vinduerne paa det lidet Spiir ved Porten er to slet borte«. Vindinge Herreds tingbog 1663-64, s. 42. Landsarkivet for Fyn.
29. Opmåling og foto i Nationalmuseets 2. afdeling. Jeg takker museumsinspektør Morten Aaman Sørensen for denne henvisning.
30. På et prospektlitografi af Ribe, udført af N. Kock ca. 1840, ses tårnet på Porsborg uden spir, men med rækværk som en altan. Statsbiblioteket i Århus, Kort- og billedsamlingen.
31. Brandtaksationsprotokoller for Ribe i N.L.A.: 1761, D. 22-143, hus nr. 71 på Stenbogade. 1801, D. 22-146, 1810-16, D. 22-147 og 1817-26, D. 22-148, alle hus nr. 43 på Stenbogade.
32. I en brandtaksation af 30.11.1822, i ovenanførte taksationsprotokol 1817-26, s. 117 meldes tårnet

- nedbrudt og erstattet af et nyt trappehus. Genopførelsen i 1906 er publiceret af arkitekt H. C. Amberg i *Architekten*, København 1914, s. 309.
33. H. H. Engqvist: Bevaringsværdige huse i Køge, København 1978, s. 96.
 34. Som eksempel på nu forsvundne bygninger med trappetårne kan nævnes Ellen Marsvins prægtige gård på hjørnet af Højbro Plads og Ved Stranden, der havde et trappetårn med etagespir. Omtalt af H. H. Engqvist i artiklen: *Københavnske borgerhuse 1600-1650 i Historiske Meddelelser om København*, 1978, s. 81. Endvidere den af møntmester Johan Post opførte gård på Købmagergade, der havde et trappetårn inde i gården. Harald Langberg: *Danmarks Bygningskultur*, bd. I, København 1955, s. 177. I Østergade 58A, Kong Salomons Apotek, fandtes inde i gården en bræddeklædt vindeltrappe, der nævnes i en brandtaksation i 1732. Den ses desuden på en gammel tegning fra apotekets gård. H. Langberg: *Tre huse på Christianshavn*, Foreningen til gamle Bygningers Bevaring 1976, s. 34. I H. H. Engqvist, anførte arbejde, s. 107 er angivet planer og gårdinteriør med vindeltrappe.
 35. Historiske huse i det gamle København, Nationalmuseet 1972, s. 135. Yderligere oplysninger fra museumsinspektør Robert Egevang, Nationalmuseet. Opmålinger af huset af arkitekt A. H. Mathiesen 1898 i Nationalmuseets 2. afdeling. På Peder Hansen Resens kort over København fra 1674, ses området heromkring at være bebygget. Kortet er blandt andet gengivet i *Danmarks Gamle Hovedstad* i *Prospekter fra Middelalderens Slutning til Voldene faldt*, ved W. Møllerup, København 1912.
 36. Om tilsvarende trapper i Holland: A. A. Kok: *Amsterdamsche Woonhuizen*, Heemshut Serie, Amsterdam 1946, s. 33, heri gengives et fotografi af en trappe i et senere nedrevet hus. En lignende trappe ses på et maleri fra 1600-tallet af Is. Korsdijk, gengivet i Mogens Koch: *Hollandsk Tradition* i *Studiebog fra Holland*, København 1972, s. 103. Om istandsættelsen af huset i Helligkorsgade, se Chr. Borch i *Architekten* 1916, s. 421.
 37. Beretning i Nationalmuseets 2. afdeling.
 38. Arkitekt Søren Lundquist, Hillerød, har under en bygningsundersøgelse i Slotsgadekvarteret i Haderslev, udført for Fredningsstyrelsen, påvist denne smukke og sjældne trappe og venligst forelagt mig oplysninger herom, hvorfor bringes min hjerteligste tak.
 39. Således er der i det gamle bindingsværkshus i Slotsgade 23 påvist spor af en ældre trappe med omtrent samme placering som i nr. 31. Trappens karakter kan dog ikke bestemmes uden nærmere undersøgelse.
 40. Arkitekt L. A. Winstrups korrespondance om trappen og dens aflevering til Museet for de Nordiske Oldsager findes i Nationalmuseets 2. afdeling.
 41. Tilskrivningen af trappen til Hinrich Ringerinck er fremført af museumsinspektør Chr. Axel Jensen, men dette er senere draget i tvivl af dr. phil. Erik Moltke.
 42. Trappen i Lübeck er udført af billedskæreren H. Sextra. Fr. Mielke: *Die Geschichte der Deutschen Treppen*, Abb. 31.
 43. P. Eliassen: *Nygaard*, i *Vejle Amts Aarbøger*, 1908, s. 160.
 44. Hellerup på Fyn. Kongelige Biblioteks Håndskriftsamling, Kallske Saml. nr. 377. I. Sognepræsten Morten Eeg i Søllinge, indberetning til Lauritz de Thura 2.4.1755.
 45. Louis Bobé: *Brahe-Trolleborg*, Odense 1909, s. 35. På en her gengivet grundplan fra 1660 over herregården, der da bar navnet »Rantzausholm« ses flere spindeltrapper.
 46. Tegninger af C. F. Hetsch i Nationalmuseets 2. afdeling.
 47. Arkitekt A. V. Kleins tegninger til ombygningen af Skovsbo i Kunsthøgskolens samling af arkitekturtegninger. I 1820 kom de fynske herregårde ind under den almindelige Brandforsikring for Landbygninger, og først derefter findes der taksationer af bygningerne. I en taksation fra 1822 omtales tårnet på Skovsbo, men trappen nævnes ikke. L.A.F. – I en beskrivelse af Skovsbos hovedbygning fra 1755 nævnes, at tårnet er beregnet til opgang. Kgl. Bibliotek, Kallske Saml. nr. 377, Indberetning fra sognepræsten i Rynkeby, L. A. Eilschou af 20.3.1755.
 48. Tårnet på Ulriksholm var tidligere langt højere og beskrives i Fynske Herregaardes Brandsocietet d. 3.6.1819 således: »Derhos i den midterste Del af den ene Fløj en ottetekantet Taarnbygning 4 Etager høj med Blytag til Værelser og et Observatorium.« Trappen er ikke nævnt. L.A.F. – I en vurderingsforretning over Ulriksholm gods af 17.6.1722 er hovedbygningen nævnt ganske kort, her omtales et tårn både ved hoved- og sidelængen. Ulriksholm godsarkiv. L.A.F.

49. Brandforsikringsarkivalier for Sæbygård i N.L.A. Sæby Branddirektorat, Forsikringsprotokol 1858-1871, fol. 461 b og 462, forsikringsnr. 1. Sæbygård er omforsikret i 1861, hvor trappetårnet inde i gården, der i 1850 havde været takseret til 250 rdr., nu står til 1500 rdr.
50. De gamle planer fra Krenkerup findes i kopi i Nationalmuseets 2. afdeling.
51. Otto Norn: Chr. III's Borge, København 1949, s. 38. – P. Eliassen: Koldinghus, genoptryk Kolding 1974. Heri er s. 160-161 gengivet en synsforretning med plan over slottet i 1770.
52. Kancelliets Brevbøger, 17.2.1583, s. 636.
53. Kancelliets Brevbøger, 23.8.1581, s. 340.
54. H. H. Engqvist: Tjele. En midtjysk herregårds bygningshistorie. Foreningen til gamle bygningsbevaring, 1974, s. 58 ff. – Vilh. Lorenzen: Studier i dansk Herregaardsarkitektur i 16. og 17. Aarhundrede, s. 212.

Svellevindeltrapper

1. Allerede i 1554 lod Chr. III en vindeltrappe af sandsten opføre på Københavns Slot (Kancelliets Brevbøger d. 15.1.1554, s. 285, hvor lensmanden på Helsingborg får besked på at anvise stenhugger Herman, hvor han skulle bryde sten til formålet). – Ved opførelsen af slottet Hansborg i Haderslev lod hertug Hans i 1557 og 1560 indforskrive sten og færdighuggede trappetrin til vindeltrapper fra Sachsen. T. O. Achelis: Haderslev i Gamle Dage, Bd. 1, 1926, s. 103-105.
2. Charles Christensen: Kronborg. Frederik II's Renæssanceslot, København 1950, s. 42.
3. Fr. Mielke: Die Geschichte der Deutschen Treppen, Berlin-München 1966, s. 42 og Abb. 52.
4. Charles Christensen: anførte arbejde, s. 42, note 1. – Chr. Axel Jensen: Danske Slotte og Herregaarde, Bd. 2, København 1943, s. 72-80. – Chr. Axel Jensen og Charles Christensen: Æ.N.A., Ny Serie IX, København 1936.
5. Otto Norn: Sønderborg Slot, København 1963, s. 140 og s. 199 note 7. Otto Baches tegning gengives heri s. 185.
6. Vilh. Lorenzen: Det danske Hus. Bygningshistorie I, København 1920, plan og snit af Hollufgaard s. 82f. – Vilh. Lorenzen: Studier i dansk Herregaardsarkitektur, s. 177 og 209. – Pontoppidans Danske Atlas, T. III, s. 472: »Hollufgaard i Fraugde Sogn, en herlig Bygning med Taarn og Graver, skal være opbyggt af den nedbrudte Hjallese eller Hellese Kirke, hvis gamle Kirke-Dør hængde i lang Tid ligesom til et Æretegn, for Opgangen ved en Trappe.« – Åsum Herreds brandtaksationsprotokol 1800-1838 i L.A.F. Her forsikres den gamle hovedbygning for første gang i 1833 ved en taksation af 5.12. Medens de to hjørnetårne med hvælv er ret indgående beskrevet i denne taksationsforretning, nævnes trappetårnet slet ikke. Tårnet ses imidlertid såvel på et maleri af Hollufgaard fra omkring 1760, som på en plan af gården fra 1807. Maleri og plan er gengivet i Danske Slotte og Herregårde, bd. 7, s. 212 og 220. Også på Richardts prospekt af Hollufgaard fra midten af 1800-tallet – gengivet i Prospector af danske Herregaarde – ses de tre tårne samt den nyopførte østfløj.
7. Fr. Becket og H. J. Holm: Danske Herreborge, København 1904, s. 11-12, t. 1-10. – Vilh. Lorenzen, Studier i dansk Herregaardsarkitektur, s. 263. – Gudme Herreds brandtaksationsprotokol 1823-1834, L.A.F. Heri s. 147 taksation af Rygaard af 19.9.1825, hvor de to tårne nævnes, begge med spir og indrettet til trappeopgang.
8. Da arkitekt C. M. Smidt i 1918, for den historisk interesserede apoteker P. J. de Neergaard, foretog den store tilbygning til hovedbygningen på herregården Avnsbjerg, blev sengotiske stilformer brugt som forbillede, og en svellevindeltrappe udførtes som en kopi af trappen i det sydvestlige tårn på Rygaard.
9. Vilh. Lorenzen: Studier i dansk Herregaardsarkitektur, s. 145. – I Danske Slotte og Herregårde, 2. udg., bd. 6, s. 146 ses svelletrappen på en tegning fra 1877 af arkitekt Hack Kampmann.
10. Kancelliets Brevbøger d. 7.9.1607, hvor Chr. IV befaler lensmanden på Gotland at levere sten til trappetrin på Koldinghus.
11. R. Haupt: Die Bau- und Kunstdenkmäler in der Provinz Schleswig-Holstein, Bd. V, 1929, s. 209.
12. Grundplan af Løvenborg fra 1770, hvor den gamle trappe er vist, er gengivet i Danske Slotte og Herregaarde ved 1920, Bd. I, s. 17. – Chr. Axel Jensen: Løvenborg i Architekten 20. januar 1906.
13. Ved murermester N. H. Riemans nyopførelse af nordfløjen udførtes et omfattende tømmerarbejde, men intet steds nævnes ændringer ved trappen i det nordvestre tårn. Trinfladerne er da også langt yngre og

- formentlig påført i dette århundrede. Om N. H. Rieman se i øvrigt: N. J. Israelsen: Nicolaus Hinrich Rieman. Bygmester i Jylland, Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring, 1965.
14. Foto af trappen på Kronborg i Harald Langberg: Kronborg, vejledning for slottets gæster, Boligministeriet, 1979, s. 22.
 15. Eske Broks dagbøger: 1604: Danske Samlinger 2. rk. bd. 2. s. 264, hvor Eske Brok d. 27. april sendte Mathias Bygmester 30 daler, s. 276, d. 11.12. samme år nævner Eske Brok, at han har sendt Mathias murermester, som da arbejdede på Dronningborg Slot, hvor Eske Brok var lensmand, 10 daler for arbejder på Gl. Estrups hovedbygning samt et nyt hus i ladegården. – 1617: Danske Magazin 4. rk. bd. 5, hefte 4, s. 298. Her nævner Eske Brok i sin dagbog for d. 8. maj både Mathias Bygmester og Jørgen Skeels bygmester. S. 307, d. 13. september samme år omtaler Eske Brok udover en hel del bly, betalinger til Peder Blytækker for bly og oplægning af samme på tårnet. Blyet på de to tårne blev udskiftet med kobber i 1930.
 16. Foto af trappen i det sydvestre tårn i Danske Slotte og Herregårde, bd. IV, 1945, s. 316.
 17. Brandtaksationsforretning over Sostrup d. 8.10.1798 i Grenå og Nørre Djurs Herreds justitsprotokol 1792-1808, fol. 219b, N.L.A.
 18. Vilh. Lorenzen: Studier i dansk Herregaardsarkitektur, s. 216f. – Hans Seefelds salg af Sostrup i 1612 er omtalt i Danske Slotte og Herregårde, 2. udg. bd. 14, s. 204.
 19. Akvarel af porthuset af J. Kornerup fra 1858 i Nationalmuseets 2. afdeling. – Sammesteds N. L. Høyens notebog fra 1833.
 20. Opmålingstegninger fra 1894 af Rasmus L. Møller i Kunstakademiets samling af arkitekturtegninger.
 21. Jacob Estrup: Skaføgaard, i Fra Randers Amt 1920, s. 73f.
 22. H. F. J. Estrup: Tygestrup som det var og som det er. En historisk og statistisk Beskrivelse, København 1838, s. 57-60.
 23. Fr. Schiøtt: Kong Frederik III's Biblioteks- og Kunstkammerbygning i Architekten 1908, s. 261 ff. – Knud Bøgh: Kardinal Mazarin og Fr. III's Bibliotekssal, en arkitekturhistorisk forbindelse, i Fund og Forskning VII, København 1965, s. 7.
 24. Rigsarkivet, arkivpakker nr. 341-343b vedrørende ombygningen af biblioteksbygningen til rigsarkiv.
 25. Poul Dedenroth-Schou: Bibliotekssalen på Koldinghus, i Årsberetning for Museet på Koldinghus 1979, s. 41. – Kancelliets Brevbøger 1597-1614, heri talrige breve fra Chr. IV vedrørende den store ombygning af slottet. Bl.a. d. 7.9.1609 til lensmanden på Gotland, Herman Jul, som skal lade hugge og bestille de trappetrin, som Caspar Markdanner har skrevet til ham om.
 26. H. H. v. Schwerin: Lundagårds Bygnadshistoria, Foreningen »Det gamla Lund«, 1935, s. 9-31.

Ekskurs

1. Vilh. Lorenzen: Studier i dansk Herregaardsarkitektur, s. 131 f.
2. Overgaard's godsarkiv G. 255 lb nr. 18 II. Pakken indeholder diverse papirer fra årene 1643-1810, blandt andet forskellige byggeaftaler og dokumenter om levering af byggematerialer. – Etatsråd Fr. v. Arenstorffs privatarkiv, pakkerne A, B og C.
3. Etatsråd Fr. v. Arenstorffs privatarkiv, C. Heri tørmurermester C. Jensens regning.
4. Af etatsråd v. Arenstorffs privatarkiv pk. C fremgår endvidere, at tørmurermester Jensen fik betaling for at udføre buer og beklædning af loftet i gangen.
5. Biblioteket blev dog først indrettet i 1752 for landsdommer Fr. von Arenstorff, hvor de meget smukke bogskabe blev leveret af møbelkunstneren Mathias Ortmann. Landsdommer Fr. v. Arenstorffs privatarkiv i Rigsarkivet, Koncepter til breve 1752, den 31. juli skriver v. Arenstorff: »Skabene fra sgr. Ortmann er kommet«. Mathias Ortmann udførte i øvrigt snedker- og billedskærerarbejde både til Eremitagen og Hirschholm.
6. Et par steder er der meget smukke kaminer, dobbelte trefyldingsdøre med stukdekorede dørstykker. En stue har et gammelt gyldenlæderstapet og flere steder ses gamle papirstapeter. Det smukkeste af disse findes i spisestuen, det kaldes l'Hindoustan og er fremstillet første gang i 1806 af en endnu eksisterende fabrik »Jean Zuber« i byen Rixheim i Alsace. – Joseph Leiss: Bildtapeten in Alter und Neuer Zeit, Hamborg, 1961, s. 73. – H. Clouzot & Fallot: Histoire le Papier Peint en France, Paris 1936, s. 193. – Vi ved, at den svensk-pommerske maler Berendt Nohr, som i øvrigt havde arbejdet både på Clausholm og Friisenborg, også har udfoldet sig på Overgaard. Her ses stadig eksempler på

- hans båndværksdekorationer, f.eks. i galleriet. Når han i regnskaberne betegnes som »Contrafeier« og ikke blot som maler, melder spørgsmålet sig: har han udført de allegoriske plafondmalerier i loftet over galleriet? – I etatsråd von Arenstorffs privatarkiv, pk.A findes en afregning mellem von Arenstorff og dennes fuldmægtig, Lars Broerholt, hvori omtales »Contrafeieren Naar«, hvilket må være en omskrivning af navnet Nohr. For sit arbejde på Overgaard fik han udbetalt 35 rdr. I 1725 udførte Nohr malerierne til altertavlen i Grundfør Kirke (Danmarks Kirker, Århus Amt, hefte 19, 1980, s. 1659). Nohr er endvidere omtalt i Harald Langberg: Clausholms bygningshistorie, København 1958, s.85.
7. Det var også således geheimeråd J.L.Holstein bar sig ad, da han i 1740'erne foretog den store ombygning af hovedbygningen på Ledreborg. – Vilh. Lorenzen: Dansk Herregaardsarkitektur fra Baroktiden II, Foreningen til gamle Bygningers Bevaring, 1933, s. 76. – Chr. Elling: Paraden. Kunst i Enevældens Danmark I, København 1968, s. 147.
 8. Mester Gabriel, som stammede fra Korsør, lærte tømmerhåndværket i København, hvor han blev svend i 1708 og 19. juli 1717 erhvervede borgerskab som mester. Efter den store brand i København i 1728 fik han naturligvis rigeligt at bestille, således beskæftigede han i 1730 ikke mindre end 11 svende foruden fire læredrenge. Fra 1732 til 1734 var han oldermand i tømmerlauget. – Gabriel Sørensens mestertegning findes i Nationalmuseets 2. afdeling. – C. Nyrup: Københavns Tømmerlav, København 1887, s. 115, 132 og 334.
 9. Etatsråd v. Arenstorffs privatarkiv, pk.C. Under den 6. november 1730 skriver von Arenstorffs fuldmægtig, Lars Broerholdt således: »Af min Regning af 6 November 1730 er anført 50 rdr. til mangels, som velbaarne Herren selv skulle have betalt af Lommen for Taarnets opbyggelse til Tømmermesterens svend, som er mig ganske uvitterligt, i henseende jeg haver betalt den accorderede Summa«.
 10. Etatsråd v. Arenstorffs privatarkiv, pk. B. Heri smedemester Herman Scheffels kontrakt med Gabriel Sørensen samt afregning for arbejdet.
 11. Således udførte han i årene 1728-32 for 20.000 rdr. stude over Eiderstedt.
 12. Hieronimus Hassenberg menes at have hjulpet billedhuggeren Thomas Quellinus med dennes store billedhuggerarbejder i Lübeck sidst i 1600-tallet. I 1704 omtales Hassenberg som hofbilledhugger for hertugen af Plön. I 1714 var han bosat i Lübeck. Adskillige store billedhuggerarbejder såvel i sten som i træ ses at have forladt Hassenbergs værksted på Klingenberg i Lübeck, hvor han døde i 1743. – Thieme & Becker: Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler, bd. 16, s. 113. – Thorlacius Ussing: Billedhuggeren Thomas Quellinus, København 1926, s. 125.
 13. Hassenbergs tilbud gives i et brev i Overgaard's godsarkiv, pk. 19. – Smedemester Bormans regning til Hassenberg findes i etatsråd v. Arenstorffs privatarkiv, pk. C.
 14. Die Bau- und Kunstdenkmaler der Hansestadt Lübeck bd. 3, Lübeck 1920, s. 59 og s. 101.
 15. Fr. Mielke: anførte arbejde s. 61f.
 16. Ibidem s. 64-67.
 17. Andrea Palladio: Quattro Libri del Architectura. I svensk oversættelse ved Ebba Atterbom, Stockholm 1928, I. bog, kap. XXVIII, s. 61.
 18. James S. Ackerman: Palladio The Architect and Society. Pelican Book A 845, 1966, s. 155 og fig. 89, plan og foto af trappen.
 19. C. A. d'Aviler: anførte arbejde s. 187.
 20. Fr. Mielke: anførte arbejde s. 94-97.
 21. Huset er for få år siden gjort meget smukt i stand og er atter vendt tilbage til sin oprindelige funktion, som ramme om en arkitektvirksomhed. Jeg takker arkitekt, professor Cæsar F. Pinnau og fru dr. phil. R. Pinnau, fordi jeg måtte bese deres smukt istandsatte hus.
 22. Harald Langberg: Dansk Byggesæt omkring 1792 og 1942, København 1942, s. 44-46. – Chr. F. Pechel: Neues Treppenbuch, 1802.
 23. Harald Langberg: Dansk Byggesæt, fig. 24.